

Bárdi Nándor

Sajtóterjesztés és társadalomszervezés

Kende Ferenc a vajdasági magyar közművelődés szervezésében (1935–1940)*

Ez a dolgozat a harmincas évek második fele vajdasági magyarságának önszerveződésével foglalkozik. Ebben fontos szerepet töltött be az újvidéki *Reggeli Újság* című napilap Kende Ferenc kezdeményezte *Egyesületi Közlöny* című rovata, amely vasárnaponként, egy oldalon jelent meg. Ez a következőkben leírtak legfontosabb forrásdokumentuma. Először Kende Ferenc (1886–1974) életútját mutatom be, majd a *Kalangya* című folyóirat 1935-ben kezdeményezett kisebbségi ankétjából kiindulva Kende kisebbségi társadalomszervezési modelljével foglalkozom. Ezt követően az *Egyesületi Közlöny* és az *Közművelődési Tanács* funkcióját és az ott generált akciókat elemzem. Végezetül az 1940-es zombori közművelődési nagygyűlésről és Kende szervezői utóéletéről szólok.

Kutatásom egyrészt ahhoz a kérdésseltelevéshez kapcsolódik, hogy a kisebbségi közösségeken belül az elit milyen módszerekkel szervezi saját társadalmát. Kende legkülönbözőbb szerepeiben a szervezés, illetve a szervezés fontosságának tudatosítása a központi kérdés. Fölismerései az egyik életszakaszában (1926–1940) Jugoszláviában kamatoztatta. A másik kutatási megfontolásom az volt: megvizsgálandó, hogy a korabeli csehszlovákiai, romániai önszerveződési modellekhez képest milyen alternatívák alakulhattak ki a vajdasági magyarság körében? A *Reggeli Újság* közművelődési tevékenységéről ez idáig csak egy az általánosságok szintjén maradó figyelemfelhívó írás született.¹ Kende kéziratban maradt visszaemlékezése² azonban gyakran idézett munka, és még színházi előadás is készült belőle, sőt ez zenei CD-t ihletett.³ 1940-ben megjelent *Magyarokról magyaroknak* című tanulmánykötetére már kevesebb a hivatkozás.⁴ A vajdasági irodalomtörténetben és a valóságirodalomban általában mint a *Kalangya* folyóirat terjesztője, a Szenteleky Társaság vezetője jelenik meg, és nem esik szó a kisebbségi önszerveződésben betöltött animátor szerepéről.⁵ A korszakkal foglalkozó kisebbségtörténeti munkák eddig a vajdasági szintű

* Ez a tanulmány az *Egyén és közösség* című kötetben (*Tanulmányok*. [Kisebbségi életpályák]. Szerk. Bárdi Nándor, Tóth Ágnes, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2012, 195–252.) megjelent írás javított változata.

¹ Csáky S. Piroska: Sajtó és művelődéstörténet. A *Reggeli Újság* szerepe művelődési életünkben. In *Tanulmányok*. A Magyar Tanszék Évkönyve, Újvidék, 1997, 30. füzet, 13–23. p.

² Kende Ferenc: *A magyar betű sorsa Jugoszláviában a két világháború között*. OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 3110. gépirat, 81 p. Ezt az anyagot többen *Így éltem* címmel idézik (Pl. Csáky S. Piroska: *Vajdasági magyar könyvek 1918–1941*. Forum, Újvidék, 1988, 76–83. p.), de ilyen címre semmilyen utalást nem találtam a kéziratban. Lehet, hogy egy másodpéldányra került fel ez a cím? A továbbiakban a dokumentum publikált változatára hivatkozom: *Hungarológiai Közlemények*, 2001. 4. sz. 125–137. p.; 2002. 1. sz. 105–125. p.; 2002. 3. sz. 137–157. p.

³ Siposhegyi Péter: *Halottak napjától Virágvasárnapig. (1918, szerb bevonulás Délvidékre – 1941.)* Rendezte: András Attila, Magyarkanizsai Udvari Kamaraszínház. 2004 májusában mutatták be a darabot, majd több helyen Magyarországon is előadták, mint a délvidéki magyarság történetét, helyzetét bemutató alkotást. A színdarabhoz készült háttérzene szerzőjének, Barabás Zoltánnak *Ott, ahol zúg az a négy folyó* című CD-jét, saját bevallása szerint, a kézirat ihlette. <http://barabas.co.hu/tort.php> (2011. szeptember 8.)

⁴ Kende Ferenc: *Magyarokról magyaroknak. Népkisebbségi tanulmányok*. Farkas–Dürbeck Ny., Novisád, 1940, 159 p.

⁵ Gerold László: *Rólunk is vallanak. Adalékok az értelmiség szociográfiai-szociológiai vizsgálatához*. Forum, Újvidék, 1970, 38–43. p.; Utasi Csaba: *Irodalmunk és a Kalangya*. Forum, Újvidék, 1984, 32. p.; 89. p., Bori Imre: *A jugoszláviai magyar irodalom története*. Forum, Újvidék, 2007, 116–121. p. A könyvkiadásról

politikatörténeti elemzésekig, illetve a Magyarország és Jugoszlávia közti viszony feltárásáig jutottak el.⁶ Az 1935–1940 közötti, a megtorpanásokkal együtt is enyhültebb jugoszláviai magyarságpolitika révén intenzívebbé váló helyi kisebbségi önszerveződésekkel nemigen foglalkoztak. Egyetlen dolgozattal nem lehet feltárni az önálló magyar politikai érdekvédelem hiányában a kulturális életben megjelenő új szerveződési formákat.⁷ Itt a királyi diktatúra körülményei között hasonló helyi önszerveződő társadalmi igényekre és jelenségekre figyelhetünk fel, mint amelyeket egy teljesen más korszak diktatórikus viszonyai között a csíkszeredai Kulturális Antropológiai Munkacsoport feltárt.⁸

szóló összefoglalójában terjesztői, szervezői tevékenységéről ír Csáky S. Piroska: *Vajdasági magyar könyvek...* i. m., 76–83. p. Életszerű portrét ad róla Herceg János; A Péter novellák szerzője. In Uő. *Két világ*. Forum, Újvidék, 1972, 193–212. p.

⁶ Csuka János: *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Püski, Budapest, 1995, 499 p.; A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió és kisebbség. Magyarok a Délvidéken, 1918–1947*. Napvilág, Budapest, 2004, 416 p., Hornyák Árpád: A kisebbségi kérdés a magyar kormány délszláv politikájában a harmincas években. In *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek körében*. Szerk. Bárdi Nándor–Simon Attila, Fórum Intézet, Somorja, 2006, 69–88. p.; Hornyák Árpád Szántó Gáborról szóló dolgozata, különösen annak egy párbaj körülményeit elemző része jelzi, hogy a szerző érzékeny a politika helyi társadalomtörténetére: Hornyák Árpád: Szántó Gábor és a jugoszláviai magyar hűségmozgalom. *Aracs*, 2009. 2. sz. 23–32. p. A kisebbségi politizálás társadalomtörténeti háttere értelmezhetetlen a helytörténeti kutatások nélkül, e részdiszciplína a két világháború közötti Vajdaságot tekintve szegényesebb az erdélyi és a felföldi feldolgozásoknál.

⁷ Az írásom kontextusa teljesen más lesz, ha egyszer elkészül külön-külön a szabadkai Népkör, a zombori és a nagybecskereki Magyar Közművelődési Egyesületek két világháború közötti történetének feldolgozása.

⁸ A KAM 1989 előtti évekből származó elemzései a helyi társadalom védekező mechanizmusairól: Antropológiai Műhely, 15. sz. 2009, 89–299. p. Az „erős szerkezet” kifejezést Gagy József használja helyi társadalomelemzéseiben, a „túlélési stratégiákról”, amelyeket gyakran ellenállásnak tekintünk, részletes feldolgozást ad a székelyföldi kollektivizálást feldolgozva Oláh Sándor: *Csendes csatatér. Kollektivizálás és túlélési stratégiák a két Homoród mentén (1949–1962)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2001, 280 p.

A dolgozat elkészítését az is erősen motiválta, hogy a gyakrabban vizsgált csehszlovákiai és a romániai kisebbségi önszerveződési folyamatokat összehasonlíthatóvá tegyem – a „népszolgálat” fogalmának alakváltozásait keresve – a jugoszláviai magyar kezdeményezésekkel.

Kende Ferenc életpályája

Főhősünk 1886-ban született Nagybecskerekén. Még gimnáziumi tanulmányai befejezése előtt könyvkereskedő-inasként helyezkedett el szülővárosában. Később Szekszárdon, majd 1904-től Budapesten dolgozott. Itt került kapcsolatba a szakszervezeti mozgalommal és a Galilei Körrel.⁹ A Szociáldemokrata Párt sajtótermékeinek terjesztője, a *Huszdik Század* kiadóhivatalának munkatársa, 1908–1909-ben a *Cukrászmunkás* című szakszervezeti, egyesületi, képzési híreket közlő, négyoldalas havilap kiadója és szerkesztője volt. 1910–1914 között három évet párizsi és egy évet londoni kiadóknál dolgozott. A háború kitörése után hazatért, és ezt követően a Franklin, majd az Athenaeum kiadó munkatársa lett. Itt a kolportázskereskedelem meghonosítása, azaz az ügynöki kereskedelem, az utcai terjesztés, valamint a megrendelésgyűjtés szervezése volt a feladata. Még Budapesten jelent meg az Athenaeum Kiadó pályázatára írt munkája a könyvvásárlói kedv fejlesztéséről.¹⁰ Ebben – az egyébként díjnyertes pályázati munkában – abból indult ki, hogy a könyvkereskedő nem teremthet irodalmat, hanem csak a szükségleteket elégítheti ki. Önmagában egy-egy társadalmilag behatárolt vevőkörrel rendelkező könyvkereskedés nem tudja fokozni a könyvkeresletet, ezért a könyvkereskedők, kiadók együttműködésére van szükség. A Kende felvázolta terv alapja egy közös bizottság létrehozása, amely kifejezetten a könyvvásárlási kedv fellendítése érdekében működne. Ennek lehetne feladata: az irodalmi mozgalmak követése, amelyek kultuszt építhetnek; nyilvános irodalmi előadások és viták szervezése; irodalmi szabad iskola létrehozása; általános könyvismertető lap közreadása; valamint állami támogatással a nép- vagy a nyilvános könyvtárak fejlesztése. Párhuzamosan kibontakozó képzőművészeti érdeklődését jelzi, hogy Párizsból elsőként tudósított a *Nyugarban* a kubisták kiállításáról.¹¹

Eszméi alakulását jól illusztrálja a külföldről való hazatérte után Gömöri Gyulával Petőfi Sándor világnézetéről írt könyvük.¹² Petőfit és korát az osztályharc szempontjából marxistaként vizsgálták. Szerintük Petőfi „gondolataiban egy csírában lévő osztály akaratanak adott kifejezést”.¹³ A kiváltságok és az igazságtalanságok ellen küzdő forradalmár ideáltípusát láttatták benne, akinek a nemzeti eszme egyet jelentett a szabadsággal, függetlenséggel és a demokráciával. „Amíg Petőfi idejében a nemzeti eszme, tehát a hazafiság a fejlődést szolgálta, addig ma a reakciót jelenti. Petőfi hazafi volt, de a fejlődés értelmében is egyike a legnagyobb kegyeletsértésnek az, ha Petőfi hazafiságát a mai hazafisággal egyeztetik. Tehát, ha annak eldöntésére kerül sor, hogy Petőfi eszméi melyik társadalmi osztályban élednek fel,

⁹ Kicsi Sándor András: *Magyar könyvlexikon*. Kiss József Könyvkiadó, 2006, [Kende Ferenc szócikk]; Kende Ferenc visszaemlékezése az 1907–1908-as budapesti diákmozgalmakról. Petőfi Irodalmi Múzeum, hangfelvétel, 157/9 B, III. rész. Sajnos Kende Ferenc kéziratos hagyatékát nem sikerült megtalálni. 1915-ben született lánya, Kende Ferike 2011 márciusában örökös nélkül hunyt el. A hagyatéki leltárban könyvek vagy kéziratok nem szerepelnek.

¹⁰ Kende Ferenc: *Miként fokozható a könyvkereskedelem által a közönség könyvvásárlási és olvasási kedve?* Budapest, 1910, 14 p.

¹¹ Kende Ferenc: A XI-es terem. (A kubizmus a Salaon d’Automne-ban.) *Nyugat*, 1912. 20. sz. 610–611.

¹² Kende Ferenc – Gömöri Gyula: *Petőfi világnézete. Petőfi korának gazdasági átalakulása, eszméi és művészete*. Világosság, Budapest, 1909, 124 p.

¹³ Uo. 3. p.

ügy kétségtelen, hogy az egyetlen forradalmi osztály, a munkásosztály Petőfi eszméinek örököse.”¹⁴ Ugyanakkor Petőfi költészetében az is „öntudatra jutott”, hogy „rövid úton, akár vér árán is megteremthető a nagy földi boldogság, igaz emberi együttélés, általános jólét, szabadság, egyenlőség, kultúra és művészet”.¹⁵

Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy Kende Ferenc a Tanácsköztársaság kikiáltása után a Közoktatási Népbiztosság Szellemi Termékek Országos Tanácsa Technikai Termelő és Szocializáló Osztályának vezetőjeként a magyarországi könyvkiadás és könyvkereskedelem államosításának egyik megvalósítója lett.¹⁶ Március végén feloszlatták a könyvkereskedelmi egyesületeket, majd egy 1919. május 5-i közoktatási népbiztossági rendelettel szocializálták a könyvkiadást és a könyvkereskedelmet, utóbb az egyes vállalatokhoz üzemi biztosokat neveztek ki.¹⁷ Kende a *Corvina* könyvszakmai folyóiratban a Tanácsköztársaság alatt megjelent négy cikkében az új politikai rendszer könyvkereskedelmi és terjesztési politikáját magyarázta. Akkor úgy vélte, hogy a kapitalista könyvkereskedelem egyetlen szempontot ismer: a profitérdekeltséget; míg az új, kommunista könyvellátás valós társadalmi szükségleteket elégít ki. „A kommunista társadalom lehetővé fogja tenni, hogy a szellemi kincseket a szó szoros értelmében mindenki élvezhesse; lehetővé fogja tenni már a nevelési rendszerénél fogva is, hogy a milliók megismerkedjenek mindazzal, ami számunkra eddig nem létezett. Nem messze fekvő utópiáról van itt szó, a szervezés munkája már megkezdődött. Az összes könyvkiadó vállalatok egységes vezetés mellett egy üzemben fognak működni és fogják termelni azt, amire az emberiségnek szüksége van. A termelés sorrendje a következő. Meg kell mindenkit ismertetni a kommunista társadalom alapelveivel, meg kell tanítani arra, hogy miként és hogy helyezkedjen el a kommunista társadalomban.”¹⁸ Elsősorban tankönyvekre van szükség és egységes országos irányításra. Ez azonban nem jelent publikációs korlátozást, mert „ami politikailag nem ártalmas, az a jövőben is megjelenhet” attól függetlenül, hogy kifizetődik-e. A szerző azonban nem tisztázza, hogy ki dönti el azt, mi az ártalmas és mi nem. Ezen túllépve azonban a valós helyzetet tükrözi kijelentése: a könyvtermelést „csak diktatórikusan lehet megoldani, miután nem rendelkezünk kellő nyersanyaggal (papírral)”.¹⁹ Néhány héttel később megjelent cikkében már leszűkültek a feladatok: az ország népét a szocializmus eszméjével kell megismertetni. Ehhez pedig elsősorban propagandairodalomra van szükség; létrehozzák az írói direktóriumot, s kijelölik a megírandó tudományos, irodalmi, művészeti munkákat. (Ezek között a legfontosabb Marx „Kapitaljának” magyar megjelentetése.) Az ország könyvkereskedelmét 24 könyvkiosztó központon keresztül oldják meg. Kende elvárása szerint a könyv munkásai a kultúrát szolgálják, és ebben a szolgálatban senkinek nincs joga mások kihatására, tudatos megrontására, a vagyonfelhalmozásra. A cél „a berendezett kommunista társadalmat, az igazi kultúr-életet” szolgálni.²⁰ Igazi kultúréleten a szellemi kérdésekkel való foglalkozást és az önművelést értette. (Ez az életpályát meghatározó norma-elvárás lesz.) Arról a kérdéstről, hogy az államosítás után miként lehet pótolni a kiadók szellemi irányítását, Kende négy részes

¹⁴ Uo. 123. p.

¹⁵ Uo. 124. p.

¹⁶ A Közoktatásügyi Népbiztossághoz tartozó Szellemi Termékek Országos Tanácsának (vezetője Szabados Sándor) három alosztálya volt: Szellemi Termelő (kiadói, szerkesztői munkák); Terjesztő (kiadvány-forgalmazás); Technikai Termelő és Szocializáló Osztály (nyomdaügy és ezek államosítása).

¹⁷ A Közoktatásügyi Népbiztosság 25. sz. rendelete. *Corvina*, 1919. április 30. 47–48 p. Az üzemek egy részét „társadalmiasítják” és felügyelet alá helyezik, 1919. júniusig sok esetben a volt tulajdonos tovább dolgozhatott az üzemében, vagy épp biztosnak neveztek ki.

¹⁸ Kende Ferenc: Könyvtermelés a régi és az új társadalomban. *Corvina*, 1919. április 10. 38. p.

¹⁹ Uo.

²⁰ Kende Ferenc: A nagy munka megindult. *Corvina*, 1919. május 30. 46. p.

cikksorozatot publikált a *Corvinában* *A kiadói ötlet értéke* címmel.²¹ A kapitalista könyvkiadást „leleplezve”, a tankönyv, a szakkönyv, a lexikon, a könyvterjesztés üzleti korrumpáltságára és tudománytalanságára hivatkozva oda lyukadt ki, hogy a kommunista társadalomban nincs szükség kiadói ötletre, mert a könyvkiadást a társadalom élén álló legfőbb állami irányító szervek fogják végezni az egyes szakterületek szerint. Az addigi könyvkiadás és -terjesztés teljes negligálása még az adott helyzetben is sok volt, ezért Szántó Andor a folyóiratban sok – a kapitalista könyvkiadók által létrehozott – fontos kulturális értékeket hordozó könyvsorozat konkrét említésével cáfolta Kende állításait.²² Kende július végi radikalizálódása valószínűleg csalódásával magyarázható. „A szocializálást végzők feltevésükben (együttműködés) teljesen csalatkoztak, előlegzett bizalmukat elvesztették és megerősödtek abban a szocialista meggyőződésben, hogy minden ami burzsoá és mindenkit aki azzal érez teljesen meg kell törni, mert addig rend, munka és fegyelem a könyvszakmában nem lesz.”²³ A Tanácsköztársaság bukása után a *Corvina* új szerkesztősege név nélküli közleményben korrigálta az elmúlt hónapokban a lapban megjelent közleményeket, alapvetően a magyar könyvkereskedelem és könyvkiadás 1919 előtti eredményeire és rendszerére, mint visszaállítandóra hivatkozva.²⁴

Kende Ferenc Bécsbe emigrált, s ott létrehozta a *Hellas* kiadót, amely több erotikus munkát publikált, köztük Babits klasszikus antológiáját, az *Eratót* Zichy Mihály illusztrációival és Szép Ernő: *Szegény, grófnővel álmodott* című regényét. (Ezek politikai és erkölcsrendészeti okokból nem jelenhettek meg Magyarországon.) Később Párizsba költözött, ahol a művészvilághoz kapcsolódva szerkesztőként dolgozott, 1926-os szabadkai megjelenéséig.

1926 tavaszán a könyv- és papírkereskedői engedéllyel rendelkező szabadkai Heumann Mór és a Jugoszláviába emigrált Barna Sándor, az *Est*-lapok volt igazgatója a magyarországi lapok vajdasági terjesztésére szövetkezett.²⁵ Erre 1923–1924-től volt lehetőség, de a terjesztőhálózat hiánya és az egyéni előfizetőkhez a cenzúra révén késve – vagy az irredenta, illetve annak minősített tartalom miatt soha meg nem – érkező lapok miatt a közel hatszázézeres magyar nyelvű felvevőpiac nem volt kihasználva. Sőt a politikai rendőrség egyáltalán nem nézte jó szemmel a kezdeményezést, és Barnának nem volt rendezve a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság-beli honossága, ezért kiutasították az országból. A helyére Kende Ferenc társult be, aki nagybecskereki születésűként – némi korrupció révén²⁶ – az ottani illetőségét igazoló papírokat be tudta szerezni. Így a Literária névre keresztelt cég társtulajdonosa a lap- és könyvterjesztés szervezője lett. Először a budapesti, bécsi, berlini könyv- és lapkiadókkal vette fel a kapcsolatot azzal, hogy egy regionális lapterjesztő központot szeretne létrehozni, majd Jugoszláviában közel 400 újságárusító szervezetet keresett meg, amelyek addig magyar nyelvű sajtót nem forgalmaztak.²⁷ A magyar községekben pedig új ügynököket képezett ki és árusítóhelyeket hozott létre. 1926 második felében megindultak a magyarországi lapok. Az *Esti Kurir*, az *Est*, a *Pesti Napló*, a *Magyarország*, az *Újság* összesen majdnem 10 ezer példányban, a képeklapok közül a *Tolnai Világlapja* és a *Színházi Élet* egyenként 6-7 ezer példányban jött be a Literárián keresztül Jugoszláviába. A vállalkozás magyar könyvrészlege a húszas évek végén 35 ezer egyéni

²¹ A könyvkiadói ötlet értéke I. *Corvina*, 1919. június 10. 53–54. p., II. Tudományos és szakirodalom. *Corvina*, 1919. június 20. 54–55. p. III. A könyv terjesztése. *Corvina*, 1919. június 30. 76–77. p., IV. A könyvkiadás tudományáról. *Corvina*, 1919. július 10. 86–87. p.

²² Szántó Andor: Válasz Kende Ferenc elvtársnak. *Corvina*, 1919. július 10. 98–101. p.

²³ Kende Ferenc: Osztályharc a könyvszakmában. *Corvina*, 1919. július 20. 97. p.

²⁴ A Sz.T.O.T Corvinája. *Corvina*, 1919. november 30. 2–5. p.

²⁵ A Literária vállalatról: Csáky S. Piroška: *Vajdasági magyar könyvek ...* i. m. 76–83. p.

²⁶ Kende Ferenc: A magyar betű sorsa Jugoszláviában a két világháború között. I. *Hungarológiai Közlemények*, 2001. 4. sz. 128–129. p.

²⁷ Uo. 128. p.

számlát tartott nyilván. Kende lapterjesztői sikeressége több dolognak köszönhető. Egyrészt a nyugat-európai szervezési mintákat átvéve jól működő ügykezelési rendszert hozott létre (terjesztői jutalékrendszerrel, az előfizetők és az árusok problémáira való gyors reagálással, folyamatos ellenőrzéssel). Másrészt sikerült jó szerb kapcsolatokra szert tennie a belgrádi *Vreme* és a *Pravda* addig megoldatlan vajdasági terjesztésének megszervezése révén. Kende vállalkozása honosította meg Jugoszláviában a szerb kiadványok havi részletfizetését is. Ismeretségei révén szükség esetén tisztviselőket tudott korrumpálni; rendszeres fizetést biztosított mellékkeresetként az ügyeivel foglalkozó vám- és vasúti munkatársaknak. Ugyanakkor – saját állítása szerint – ellenállt a belgrádi csendestársi ajánlatoknak és a kémtevékenységre való beszerzési kísérletnek.²⁸ 1929 karácsonyán a *Tolnai Világlapjából* az akkor szokásos melléklapokkal együtt egy vagonnyi rakomány érkezett, amely nagy felháborodást, parlamenti interpellációt, majd szabadkai rendőrségi vizsgálatot váltott ki. Ennek eredménye nem ismert, de következményeként a könyvcenzúra ellehetetlenítette a további könyvbehozatalt. Ezt a folyamatos politikai zaklatást az zárta le, hogy 1931-ben a külföldi könyvek és periodikák behozatalát kormány-koncesszióhoz kötötték, az addig ezzel foglalkozó vállalatoknak pedig két héten belül be kellett szüntetniük a tevékenységüket. A könyv- és lapbehozatali engedélymonopóliumot a belgrádi távirati iroda (AVALA) kapta meg. Ez a cég azonban nem tudta mindezt hatékonyan lebonyolítani, úgyhogy később a kormányhoz közel álló cégek kapták meg a koncessziót. A magyar könyvbehozatal megszűnt, a lapelőfizetés és az árusforgalom pedig – Kende visszaemlékezése szerint – a negyedére csökkent.²⁹ A Literária vállalkozás a harmincas évek elejétől részben profilt váltott, a *Kalangya* című folyóirat és két könyvsorozat jugoszláviai terjesztésével foglalkozott, valamint napilap indításával kísérletezett.

Az Erdélyi Szépmíves Céh mintájára a Nagybecskereki Magyar Közművelődési Egyesületen belül megalakult könyvközösség Senteleky Kornél szerkesztésében *Kalangya Könyvtár* címmel évi 4 könyvet tervezett kiadni. Az Egyesület női szakosztálya helyett a sorozat terjesztését a Literáriára bízták.³⁰ E mellett dr. Strelitzky Dénes szerkesztésében jelent meg a *Jugoszláviai Magyar Könyvtár* szintén a Kende vezette vállalat terjesztésében.³¹ 1932 nyarán pedig az abban az évben elindított *Kalangya* terjesztését is átvette a Literária. Kende, felhasználva lapterjesztő ügynöki hálózatát, a folyóirat előfizetőinek számát 2 ezerre futtatta fel. Nagyon fontos, hogy a két könyvsorozat előjegyzési kampányához kapcsolta a *Kalangya*-előfizetést, és ez sokkal hatékonyabb volt, mintsem folyóirat-előfizetéssel házalni. Már így ezer alapító tagot hoztak össze a *Kalangya*hoz.³²

Időközben a külföldi lapbehozatal betiltása miatt 1934 decemberében a Literária vállalat megszűnt; ezzel a *Kalangya* kiadása (a likviditási gondok miatt) bizonytalanabbá vált, és az előfizetők száma is 1200–1300-ra csökkent.³³ De ekkor már a magyarországi illetékes

²⁸ Uo. 129–133. p.

²⁹ Uo. 134–135. p.

³⁰ Csáky: *Vajdasági ... i. m.* 78. p.

³¹ A *Jugoszláviai Magyar Könyvtár* sorozatban kiadott kötetek: J. Dučić: Álmodó város; Sz. Szigethy Vilmos: A vármegyeház kapujában; Börsök Erzsébet: A végtelen fal; Ákácok alatt, szerk. Senteleky Kornél, 1–2. köt.; Arányi Jenő: A szentendrei bíró (1933); Cziráky Imre: ... mosoly ... könny. Novellák karcolatok (1933); Gergely Boriska: *Nagyokról kicsinyeknek* (1933); Tamás István: *A kék vonat*, 1–2. köt. (1934); *Városok... falvak. Néprajzi és történelmi vázlatok*, 1–2. köt. (1934)

A *Kalangya Könyvtár* kötetei: Farkas Geiza: *A fejnélküli ember* (1933); Szirmai Károly: *Ködben* (1933); Radó Imre: *Aram* (1934); Havas Károly: *Az idők mélyén* (1934).

³² Szirmai Károly: Emlékezés a *Kalangya*ra. *Új Látóhatár*, 1966. 1. sz. 76. p. [70–82. p.]

³³ A marseilles-i merényletig (1934. október 9.) sajtócenzúra által történt ellenőrzésen keresztül elvileg minden sajtóterméket be lehetett vinni Jugoszláviába. Ezt teljesen megszüntették az 1934. november 10-i, 50.617/I. sz. Belügyminisztériumi rendelettel. Majd az 1935. október 24-től (55.234/I.) 12 folyóiratot beengedtek a turisztikai területekre, a tengerpartra, illetve 1936. július 28-tól engedélyezték a *Budapesti Hírlap*

tényezők is fontosnak tartották a lap fenntartását, ezért a belgrádi követség kérésére a lap Szirmai Károly további főszerkesztésével 1937-ben Verbászra került át.³⁴

Ezekben az években Kende Ferenc a vajdasági magyar irodalmi és közéletben egyaránt pozicionálta magát, nem mint meghatározó irodalmár vagy közíró, hanem közvetítő-szervező, forrásszerző háttéremberként.³⁵ Szenteleky halála után három éven át a *Kalangya* társszerkesztője (az 1933. 8. számtól az 1936. 8. számig). A folyóiratban rendszeresen publikált képzőművészeti cikkeket, tanulmányokat és novellákat.³⁶ Az utóbbiak, a „Péter-novellák” főhősét magáról mintázta: a világpolgár, aki hazatér és egy új azonosságot keres.³⁷ A *Kalangya* és a két könyvsorozat révén a jugoszláviai magyar irodalom adminisztrálása nála összpontosult. Ez óhatatlanul azzal járt, hogy a többi párttal együtt betiltott Magyar Párt intézményi szerepét pótolni akaró regionális közművelődési szervezetekkel is kapcsolatba került. Strelitzky Dénes és könyvsorozata révén a szabadkai Népkör (Magyar Olvasókör) és a *Kalangya* magyarországi támogatásának egy részére volt rálátása; a nagybecskereki Közművelődési Egyesület – ahonnan átvette a *Kalangya* terjesztését – Várady Imre volt országgyűlési képviselő érdekkörébe tartozott, míg a zombori Magyar Közművelődési Egyesületben Deák Leó és unokaöccse, Deák István volt a meghatározó szervező személyiség. Velük majd a *Reggeli Újság* szervezőakciói kapcsán is kapcsolatba, versenyhelyzetbe kerül.

Mindez azért is fontos, mert Kende emlékiratának legtöbbet idézett része arról szól, hogy a jugoszláviai magyar irodalom megszületésekor a Magyarországról anyagilag támogatott helyi politikusok egyáltalán nem támogatták ezeket a törekvéseket. „Hosszúra nyúlna annak az állapotnak részletezése, itt csak ennek a közismert ténynek megállapítása bír

és a *Pesti Napló* behozatalát. Magyarországi könyvek és folyóiratok beengedése Jugoszláviába, feljegyzés Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) K 28 164–271–1937/R16.317. 15–17. f.

Szirmai, a főszerkesztő szerint a *Kalangya* fénykora 1936-ban azzal zárult, hogy anyagiak hiányában már csak az októberi és novemberi szám jelent meg, „mert sem a nagybecskerekiek[,] sem más nem tett semmit[,] akik odaátról közvetítéssel pénzhez jutottak. 1937 áprilisában indult újra[,] a felhatalmazott zombori kultúrtényezőktől [Deák Leó – BN] Szirmai, Draskóczy és Radó Imre kapott megbízást a szerkesztésre. Ettől kezdve rendszeres anyagi támogatást kapott a lap.” Szirmai Károly: *Emlékezés...* i. m. 80–81. p.

³⁴ Kende Ferenc: *A magyar betű sorsa Jugoszláviában a két világháború között*. II. *Hungarológiai Közlemények*, 2002. 1. sz. 124. p.

³⁵ Lásd a Szirmai Károllyal folytatott levelezését. Szirmai Endre: *A magányos óriás* I. köt. A Szirmai Károly Emlékbizottság és a Szirmai Károly Archívumok Kiadása, München, 1976, 87–104. p.

³⁶ A vajdasági képzőművészekről készült írásai a *Kalangyában*: Balázs Árpád, 1934. 9. sz. 641–643. p., Oláh Sándor, 1934. 10. sz. 700–702. p., Husvéth Lajos, 1934. 11. sz. 788–790. p., Farkas Béla, 1935. 1. sz. 10–12. p., Konyovits Milán képképzés Budapesten, 1942. 11. sz. 517–518. p.

³⁷ Kende Ferenc: Gyík anyó. In *Ákácok alatt. Délszlávországi magyar írók novellái*. Összeáll. Szenteleky Kornél, II. köt., Jugoszláviai Magyar Könyvtár, Subotica, 1933, 20–33. p.; uő: Péter a bohémek között; Péter hallgatja Antóniót, aki Istent érzi. In *A diófa Árnékában. Délvidéki elbeszélők*. Szerk. Herceg János, Bp., 1942, 102–110. p.; 111–117. p.; uő: Csobagi Mehmed. In *Délvidéki elbeszélők válogatott munkái*. Összeáll. és bevezető: Csuka Zoltán, Magyar Népművelők Társasága, Bp., 1942, 47–56. p. Csak a *Kalangyában* megjelent Kende-novellák: Péter fohásza. 1932. 5. sz. 296–299. p., Péter vasárnapja. 1932. 8. sz. 554–561. p., Péter Rouenben. 1934. 5. sz. 332–334. p. Egy önálló Kende-novelláskötetet is terveztek A csend beszél... címmel, de ez nem jelent meg. *Kalangya*, 1935. 2. sz. 81. p.

Utasi Csaba a *Kalangya* kisprózáját elemezve Kendét a szó legnemesebb értelmében művészetpártolónak tekintette, aki „szüntelenül alkotói körökben forgolódott, minthogy azonban önteremtő lázak nem nyugtalanították, ereje nagy részét szervező munkába ölte. S ha irodalmunk alacsony értékszintje nem jelentett volna számára kihívást, lehet, hogy sohasem fog hozzá novelláinak sorozatához”. Utasi: *Irodalmunk...* i. m. 89. p. A Péter-figurában pedig „egy életidegen, világhiánytól szenvedő hössel állunk szemben, aki hol Bécsben, hol Rouenben, hol pedig Párizsban bukkán föl a közelmúlt útjain járva, s egyúttal teljesen feszletlenül labdázgatva a modern művészvilág neveivel, irányzataival. A novellák érdekességét azonban nem ezekben a periférikus mozzanatokban kell keresnünk, ezekben még akár az írói exhibicionizmus jegyeit is láthatnánk, hanem abban a felülemelkedett, szelíden sziporkázó iróniában és nem múltó zaklatottságban, mely Péter alakját előremutatónak módon meghatározza és áthatja.” Uo.

fontossággal. A magyar kormány tehát a két világháború között elvileg nem zárkózott el egyes Jugoszláviában élő, bizalminak elfogadott, magyar személyek támogatásától, de a kiutalt összegek nagy részét a magyar nép életének fellendítésére, gazdasági és kimondottan kulturális akciók megteremtésére szánta. Azonban a vezérek véget nem érő tanácskozásokon kívül mitsem produkáltak. E célra kiutalt összegek nyomtalanul elsikkadtak. Felmerül így a kérdés, vajon soha senki nem kért hosszú éveken át számadást, az átutalt összegek hova fordításáról?”³⁸ Az emlékirat határozottan állítja, hogy a belgrádi nagykövetség a támogatásokat a politikai vezetőknek adta tovább, akik ezzel visszaéltek és magáncélokra fordították a pénzt, miközben a támogatandó intézmény vergődött. Kende szerint a vezetők tudták, hogy a számukra kultúrcélokra kiosztott összegeket „elsősorban a magyar kisebbségi kérdésekkel foglalkozó és szépirodalommal magyar lélektartó folyóiratokat kellene anyagilag támogatni, kifejlődéséhez segíteni”.³⁹ Ennek elmulasztását maguk előtt kellett igazolniuk, és ez vezetett el oda, különösen miután már Magyarországra is eljutott a *Kalangya*, hogy szerették volna átvenni a folyóiratot. Kende visszaemlékezése szerint a nagybecskereki Magyar Közművelődési Egyesület főtítkára a lap rossz hírét keltette, majd 1936 nyarán meghívták őt mint kiadót az egyesület rendkívüli közgyűlésére. Ott Juhász Ferenc főtítkár olyan értelmű nyilatkozatot akart Kendével aláírni, amely „szó szerint azt tartalmazta, hogy »a Magyar Közművelődési Egyesület a Kalangyát eddig is erkölcsileg és anyagilag támogatta«”.⁴⁰ A visszaemlékezés szerint az irat lényege az volt, hogy „a Kalangyát az egyesület tartotta fenn, a jövőben a szerkesztésben teljes jogú beavatkozást igényel, fenntartja a kiadás ellenőrzését, a [Kalangya] nyomdai előállítását át akarja a becskereki nyomdába helyezni, ahol egyébként anyagilag egyes vezetők érdekelve voltak”.⁴¹ Mindezt Kende a leghatározottabban cáfolta, és nem írta alá a nyilatkozatot. A helyi sajtóban és az általam ismert levéltári forrásokban erről az esetről semmilyen utalás nem találtam.⁴² Az emlékiratban leírtak tárgyilagosságát egyrészt az az életszerűtlen helyzet gyengíti, tudniillik hogy egy ilyen nyilatkozatot nem szokás nagyobb közönség előtt aláírni. Másrészt az érintett Juhász Ferenc és Marton Andor életpályájából sem következik ilyen hozzáállás.⁴³ Harmadrészt a feltehetőleg

³⁸ Kende: A magyar betű sorsa... i. m. *Hungarológiai Közlemények*, 2002. 1. sz. 119. p.

³⁹ Uo. 120. p.

⁴⁰ Uo. 123. p.

⁴¹ Uo.

⁴² Ehhez a délvidéki segélyeket közvetítő Szent Gellért Társaság, illetve a Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központja (MOL K 438), a Külügyminisztérium és a belgrádi Magyar Nagykövetség (K 63, K 64) iratait, valamint a Miniszterelnökség II. osztályának (K 28) anyagát néztem át. A Kende által felemlített visszaélési lehetőségek fennálltak. De erre vonatkozó vizsgálati dokumentációt vagy feljelentéseket nem találtam.

⁴³ Juhász Ferenc (1887–1965) Nagybecskereken végezte a gimnáziumot, majd a helyi *Torontál* (1929-től *Hiradó*) című lap főszerkesztője, a helyi művelődési élet fő szervezője, az Ady Társaság alapítója, műkedvelő színi előadások, irodalmi rendezvények szervezője. A nagybecskereki Magyar Közművelődési Egyesület egyik vezetője, az 1929-es diktatúra után a Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület létrehozója, ebbe szerette volna integrálni a vajdasági magyar társadalmi egyesületeket. 1941 után magyar iskolát szervez, majd 1944 után a műkedvelő színjátszás aktivistája, a rövid életű nagybecskereki Madách Színház vezetője, ahonnan 1954-ben távolították el.

Marton Andor (1866–1943) dunántúliként került Torontálba, a megyei gazdasági egyesület főtítkáraként 1894-ben. A kisbirtokok modernizációja és a szövetkezeti mozgalom elkötelezett híve. Maga is birtokot szerez, és 1918 után is Nagybecskereken marad. A Torontáli Központi Hitelszövetkezet elnöke, a Bánáti Közművelődési Szövetség vezetője, a helyi színjátszás támogatója, a tehetséges magyar középiskolások ösztöndíjazásának megszervezője. Arról, hogy mennyiben támogatta a Kalangyát, megoszlanak a vélemények. (Volt aki a korban azt is támogatásnak tekintette, ha előfizetett a lapra. Mások több előfizető gyűjtésével, és voltak olyanok, is akik a nyomdászámra kifizetésében segítettek.) A levéltári forrásokból eddig nem derült ki, hogy ténylegesen ki volt a Budapestről érkező támogatások helyi felelőse. Kende Ferenc emlékiratának állítása, miszerint Marton Andor lett volna a bizalmas pénzek kezelője, nem bizonyított. Kende konfliktusa nem minden előzmény nélküli a nagybecskereki vezetőkkel. Velük kapcsolatos kritikáját már 1933-ban kifejtette egy Szentelekynek írt levélben. Erre utal Szenteleky Kornél levele Kende Ferencnek 1933. március 29. In *Szenteleky*

az 1960-as években készült kéziratban leírt élesen kritikus viszonyhoz képest Kende Strelitzky Dénessel, Várady Imrével, Deák Leóval, a vajdasági magyarság legfontosabb vezetőivel mint szerkesztő a harmincas években napi kapcsolatban volt. Akkoriban viszonyuk egyáltalán nem mondható ellenségesnek. Az emlékirat szerzője korabeli írásaiban nemigen foglalkozik a magyar politikai vezetők bírálatával. Vagy ha igen akkor azt tematizálja – az egyes személyek megnevezése nélkül –, hogy még mindig „vármegyeházában”, azaz többségiként gondolkoznak helyzetükről.⁴⁴ A segélyezési anomáliák valószínűek. Az pedig tény, hogy az 1932-ben újra engedélyezett nagybecskereki Közművelődési Egyesület 1930-ban, majd 1932-ben is országos szintű összmagyar szervezetként akarta magát újraszervezni. Szirmai Károly, a *Kalangya* főszerkesztője mindegyre így emlékszik: „Kende Ferenc a becskerekiektől sohasem kért támogatást, hiszen kezdetben egyáltalán nem volt rá szükség. Ők felajánlottak neki havi 2000 dinárt. Ezen a címen szerették volna kezéből kivenni a folyóiratot. Kende emlékezéseiben megírta, hogy a 2000 dinárt csak három hónapig kapta.⁴⁵ A negyedik hónapban Marton Andor, a Magyar Közművelődési Egyesület pénzügyeinek irányítója ugyan aláíratta vele a 2000 dináros nyugtát, de a pénz átadását későbbre halasztotta, és sohasem teljesítette.”⁴⁶ Kende felszólítást intézett Martonhoz, aki mindenhol megpróbálta őt ellehetetleníteni. Ezt a belgrádi követség tanácsosa közölte Kendével.⁴⁷ Szirmai tehát valami olyasmire emlékszik, ami nincs benne Kende emlékiratában. Ezt éppúgy nem tudjuk más forrásokból ellenőrizni, mint Kende állítását, de a főszerkesztő emlékezése így is életszerűbb, mint a Kende verzió. De az is biztos, hogy a nagybecskereki egyesület vezetői szerették volna befolyásukat az addig független, a vajdaságban egyedüli irodalmi folyóiratra kiterjeszteni.⁴⁸

A *Literária* és a *Kalangya* mellett Kende vajdasági tevékenységének harmadik intézménye a *Jugoszláviai Magyar Újság* (1932–1934) volt, amelyet a Magyarországgal kritikus, magyar ügyekben óvatos *Napló* riválisaként indított, és amelyben 1933 augusztusától Szirmai Károly szerkesztésében *Irodalom és Művészet* címmel indított rovatot. A korszerűen szerkesztett lapban volt film-, színházrovat és gyermekmelléklet is. A kiadást egy ideig a zágrábi nyomdászszakszervezet finanszírozta, de csak 1934. szeptember közepéig tudták megjelentetni.⁴⁹ Kende negyedik vajdasági bázisa – 1934 novemberétől – az újvidéki *Reggeli Újság* volt.⁵⁰ A napilap *Délbácska* elnevezéssel jött létre 1920 decemberében, és mindvégig a szabadkai *Bácsmezei Napló* című, jórészt emigráns újságírók által szerkesztett, Magyarországgal szemben kritikus lap konkurenciájának számított.⁵¹ A királyi diktatúra bevezetése után törölni kellett minden olyan elnevezést, amely az 1918 előtt berendezkedésre utalt. Ezért a lap nevét *Reggeli Újságra* változtatták. A főszerkesztő Tomán Sándor, majd

Kornél irodalmi levelei 1927–1933. Sajtó alá rendezte és bevezető: Bisztray Gyula–Csuka Zoltán, Szenteleky Társaság, Budapest–Zombor, 1943, 342. p.

⁴⁴ Lásd Kende Ferenc: Értékmérés és időrend kisebbségi életünkben. *Kalangya*, 1937. 4. sz. 145–148. p., Apáink és fiaink. Uo. 1937. 5–6. sz. 201–207.

⁴⁵ Ha Szirmai ugyanazt a Kende-visszaemlékezést olvasta, amely az OSZK-ban található és amelyet a *Hungarológiai Közleményekben* publikáltak, *A magyar betű sorsa...* i. m., akkor rosszul emlékszik, mert abban ez az elem nem szerepel.

⁴⁶ Szirmai Károly: *Emlékezés* ... i. m. 79. p.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Nem voltak egyedül. Ilyen volt az újvidéki dr. Vilt Vilmos is, aki 2000 dinárt adott Csuka Zoltánnak a *Kalangya* indítására, de utóbb úgy érezte, hogy a folyóirat „kikerült a kezéből”. Kende Ferenc Levele Szirmai Károlyhoz 1934. május 23. Idézi: Szirmai Endre: *A magányos...* i. m. 99. p.

⁴⁹ A lap főszerkesztője Bródy Mihály volt, aki a *Városok... falvak* című kötet bevezetőjét is jegyezte.

⁵⁰ A *Literária* 1934-ben szűnt meg, a *Kalangya* kiadását Kende 1937-ben adta át. A *Reggeli Újsághoz* való csatlakozását az 1934. november 26-án kelt levelében Szirmai Károlynak írta meg. Közli Szirmai Endre: *A magányos* ... i. m. 101. p.

⁵¹ A periodika mintaértékű feldolgozását adja: Hornyik Miklós: *A Délbácska története* (1920–1929). Magyar nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1985, 253 p.

Andrée Dezső lett. A lap irányvonalát Vilt Vilmos orvos és Korányi Elemér újvidéki plébános nagyban meghatározta. A *Napló*val és más vajdasági magyar lapokkal szemben a *Reggeli Újság* MTI híreket használt, Magyarországgal szemben nem volt kritikus, és Kende Ferenc visszaemlékezése szerint egyik vajdasági magyar politikuscsoportnak sem volt alárendelve, mert alapvetően magyarországi támogatást élvezett a belgrádi nagykövetségen keresztül.⁵² A Magyarország-közeli irányvonal miatt két bombamerényletet is elszenvedett a szerkesztőség, Andrée Dezső, a főszerkesztő nem kapott útlevelet Magyarországra, és a cenzúra is nagyon szigorúan kezelte a lapot. Különösen a marseilles-i merénylet után (1934. október 9.) szinte lehetetlen volt a törzsközönséget kielégítő (Magyarországhoz lojális) politikai publicisztikát közölni. Mindez oda vezetett, hogy a lap példányszáma háromezerre csökkent, és a betiltás is bármikor bekövetkezhetett. Ehhez a politikai nyomáson túl az is hozzájárult, hogy a *Naplónál* gyengébben szerkesztett lapról volt szó. Szenteleky Kornél – a *Kalangya* előzményének tekinthető – a *Reggeli Újságban* megjelenő *Mi Irodalmunk* rovatának szerkesztése és Csuka Zoltán közreműködése ellenére a lap újságírógárdája felkészületlenebb volt, mint a profi szerkesztőséget és hírszolgálatot működtető *Naplóé*. Szenteleky és Csuka épp azért nem fért be a jórészt magyarországi emigránsokkal működő lapba, mert Fenyves Ferenc, a tulajdonos főszerkesztő úgy vélte, hogy a vajdasági irodalom az, amely a *Naplóban* – döntően a vasárnapi mellékletben – jelenik meg. Szenteleky 1928-tól induló regionális irodalomszervezéséről – a *Kalangyát* bírálva – csak Szenteleky halála után vettek tudomást.⁵³ A *Reggeli Újság* költségeit – mint mondtuk – részben a belgrádi magyar nagykövetség állta, de 1935 júniusában – Kende visszaemlékezése szerint – a támogatást beszüntették, és Alt Valdemár követ felszólította Andréét, hogy „adják el a lapot a nyomdászoknak, ha akarják, vagy dobják ki az utcára”.⁵⁴

A lap kiadását azonban a nyomda nem vállalta, és a beszüntetést sem lehetett egyszerűen megoldani, mert a lap munkatársai számára a felmondási idő alatt valakinek fizetést kellett volna biztosítania, de ezzel, valamint más jogi következményekkel fény derült volna a magyar kormányfinanszírozásra. Azon vajdasági személyiségeknek pedig, akik a követségi támogatásokat közvetítették, azért lehetett volna kínos az ügy, mert kiderülhettek volna a laza pénzkezelés szabálytalanságai.⁵⁵ Kende Ferenc a *Literária* beszüntetése után – emlékirata szerint mit sem tudva a *Reggeli Újság* körüli helyzetről – megkereste Andrée Dezsőt, és felajánlotta, hogy átveszi a lap vezetését. A főszerkesztő ekkor elmondta, hogy még a meglévő alkalmazottakat sem tudja rendesen fizetni, és ismertette a napilap helyzetét. Ekkor Kende új ajánlattal állt elő: fizetés nélkül vállalta a lap átszervezését. A forgalmi nyereségnek az ő munkája eredményeként létrejött többletből kért bizonyos százalékot honoráriumként. Magának kérte a szerkesztés feletti felügyeletet és – az emlékirat szerint – kikötötte, hogy a lap szüntesse be a jobboldali intranzingens magatartását, „a beszivárgó Horthy-Hitler fasizmus minden megnyilvánulása ellen foglaljon állást, a szerb–horvát–magyar barátságot, a magyar kisebbség jólfelfogott érdekében ápolja”.⁵⁶ Majd meggyőzte Andréét, hogy a cégbíróságnál saját neve alatt jegyeztesse be az újság tulajdonjogát.

A lap revitalizálásához Kende két szervezési programot dolgozott ki. Egyrészt meg kellett teremteni a lap működéséhez szükséges anyagi forrásokat. (A magyar követségre, kisebbségi magyar politikusokra a továbbiakban nem számíthattak.) Másrészt távlatosan „olyan lehetőség kialakítása [a cél], amely látszólag politikamentesen egy szellemi tömbbé gyúrja a magyarságot, elsősorban a magyar parasztságot”.⁵⁷ Tehát Kende hosszabb távon

⁵² Kende: *A magyar betű sorsa...* i. m. *Hungarológiai Közlemények*, 2002. 3. sz. 139. p

⁵³ Kende: *A magyar betű sorsa...* i. m. *Hungarológiai Közlemények*, 2002. 1. sz. 115–118. p.

⁵⁴ Kende: *A magyar betű sorsa...* i. m. *Hungarológiai Közlemények*, 2002. 3. sz. 141. p

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo. 142. p.

⁵⁷ Uo. 143. p.

olvasó- és előfizetői közönséget hoz létre. Az addig csak Újvidékre és Temerinbe eljutó lapot a Literáriánál kialakított kapcsolatai révén és terjesztési hálózatán keresztül tette országos lappá. Első lépésben mintegy ötven községből tudósító személyt kért fel, illetve árusítókat szervezett be. Az volt a célja, hogy a lap eljusson „a magyarlakta tömbök minden városába és községébe, valamint a magyar szórványterületekre, továbbá a szerb–horvát városokba, ahol a magyar ipari munkások helyezkedtek el”.⁵⁸ A példányszám növeléséhez a terjesztőhálózaton túl figyelemfelhívásra is szükség volt. Ezt szolgálta 1935 májusában a *Földet ad a Reggeli Újság* akció. Kende megállapodott az újvidéki Vöröskereszt Egyesülettel, hogy a sorsolási engedélyük alapján a lapból kivágható szelvények gyűjtői között ajándékokat sorsolnak ki, és első díjként egy hold földet ajánlottak föl a nyertesnek, amelyet annak lakóhelyén vásárolnak meg.⁵⁹ Később a lap a központi sorsjegyjátékba is bekapcsolódott, akkor is a lapból kellett a szelvényt kivágni.⁶⁰ A sorsjáték föld- és tárgynyeremény-akciói, illetve a terjesztőhálózat hatására a lap példányszáma 1935 őszére 18 ezerre emelkedett, majd a következő években 30 ezer körül állandósult. Hasonlóan sikeres pályázat volt a tízhetes rejtvénypályázat,⁶¹ a *Nótát küld a Tisza-Duna tája*, amely során 235 dal érkezett be a szerkesztőségbe, és ebből később népszerű nótás könyvet adtak ki.⁶² A nyereményjátékokon kívül a lap kiadóhivatala rendezvényszervezéssel is foglalkozott. A hazai és külföldi társasutazások mellett nagy népszerűségnek örvendett a *Reggeli Újság* Újvidék–Szabadka kerékpáros körversenye.⁶³

1935-ben mindehhez egy, a *Kalangya* égisze alatt kezdeményezett kisebbségiprogram-ankét is kapcsolódott. Az egyesületek számbavétele mellett a folyóirat szerkesztői közel száz vajdasági magyar értelmiségit, közéleti személyiséget kértek fel – egy 1935. július 1-jén keltezett körlevélben – arra, hogy fogalmazzák meg a legfontosabb kisebbségi teendőket.⁶⁴ A lapszám el is készült (1935. 6. sz.), de a cenzúra betiltotta a megjelentetését. Mivel azonban a szedés már készen volt és több száz kefelevonat elkészült, az anyag jó néhány helyre eljutott. Kende Ferenc programadó, *Magyar szellem – kisebbségi szellem* cikke pedig az 1940-ben megjelent tanulmánykötetében látott napvilágot. Ezt a következő fejezetben részletesen ismertetem. A lapszám betiltása megrázta a *Kalangya* szerkesztőségét, és új számmal csak 1935 novemberében tudtak jelentkezni. A *Reggeli Újság* szerkesztőségében 1935 őszére az ankét eredményeit felhasználva kialakult egy kulturális akcióprogram, amelynek a lényege a szinte minden városban, községben helyi szinten működő egyesületek (népkörök, felekezeti szervezetek, legényegyletek, dalegyletek, tűzoltó egyesületek, sportkörök stb.) összefogása, segítése, orientálása, tevékenységük nyilvánosságának biztosítása volt. A kormányzat többszöri kérés ellenére sem engedélyezte országos magyar kultúrszövetség létrehozását, ezért 1935 őszétől a *Reggeli Újság* vasárnapi számaiban *Egyesületi Közlöny* címmel rovat indult, amelyet az úgynevezett *Közművelődési Tanács* szervezett. „A Közművelődési Tanács nem volt engedéllyel vagy alapszabályokkal működő alakulat [...] a *Reggeli Újság* szerkesztőségének kebelén alakult meg mindenféle szabályzat és hatósági jóváhagyás nélkül. A szerkesztőség néhány tagja [Kende Ferenc és Tóth Bagi István⁶⁵ – BN] az egész országból

⁵⁸ Uo. 143. p.

⁵⁹ Hétköznap egy szelvény, vasárnap 3 szelvény jelent meg a lapban. Összesen 100 szelvényt kellett beküldeni, és ebből 101 ajándékot sorsoltak ki augusztus végén. 100 szelvény után 1 dinárt kapott a Vöröskereszt, a többi a lapkiadóé volt. *Reggeli Újság*, 1935. április 3. 7. p. Összesen 15217 dinár gyűlt össze. Az újvidéki Falkenstein Károly Gyula fia nyerte az 1 hold földet. *Reggeli Újság*, 1935. szeptember 1. 3. p.

⁶⁰ *Reggeli Újság*, 1937. március 8. 2. p., uo. március 12. 3. p.

⁶¹ *Reggeli Újság*, 1935. május 16. 42. p.

⁶² 1934. augusztus 15. és október 15. között lehetett beküldeni a szerkesztőségnek a nótákat. *Reggeli Újság*, 1935. május 14. 4. p.

⁶³ Az elsőre 1935. június 9–10-én került sor. *Reggeli Újság*, 1935. június 2. 10. p.

⁶⁴ A körlevelet idézi: Utasi Csaba: A *Kalangya* betiltott kisebbségi számának margójára. *Híd*, 1994. 7–8. sz. 533. p.

⁶⁵ Tóth-Bagi István (1911–1941) a szabadkai gimnázium befejezése után ugyanott a Jugoszláviai Magyar Újság munkatársa lett. 1932-ben több írása is megjelent a Szenteleky szerkesztette *Mi Irodalmunkban*, 1934-től a

maga köré gyűjtötte, mondhatnók baráti alapon, azokat a férfiakat, akik népük nevelése érdekében hajlandók voltak munkásságot kifejteni. Sikerült is velük a népnevelést megindítani és helyes irányba fejleszteni. A Közművelődési Tanács működése azonban hamar szemet szűrt a hatóságoknak és így ellene különböző helyekről vizsgálatot indítottak. A *Reggeli Újság* védekezésében mindenkor kijelentette, hogy a Közművelődési Tanács nem egyesület, sem szövetség és semmi ilyen jelleggel nem bír, hanem a napilap egyik osztálya, amely kulturális kérdésekkel foglalkozik.”⁶⁶ Tehát a magyarság iskolán kívüli népnevelésének megszervezésére vállalkoztak, és ehhez egyesületekre és „tananyagra” volt szükség. Erről az 1937/1938-as tevékenységbeszámolóban így fogalmaztak: „Jugoszláviában a magyar nyelvterületeken általánosságban – amint azt többek, számos esetben megállapították – nélkülözzük az a művelt középosztályt, amelynek intellektuelltjei a népnevelő feladatot vállalhatnák. Így van ez néhány nagyobb városunk kivételével, valamennyi városunkban és falunkban. De nincsen egységes átfogó szervezetünk sem. Nincsen fiókszervekkel rendelkező kultúregyesületünk, amely az iskolán kívüli népnevelést központilag életre hívná és irányítaná. Az egymástól függetlenül működő egyesületek pedig nemcsak erőtlenek, hanem körülhatárolt viszonyaik miatt, képtelenek a népnevelés kérdését megoldani. Kétségtelen, hogy szórványosan történtek ilyen kísérletek és itt-ott tartottak és tartanak népnevelő előadásokat. Ezek az előadások sajnos nem nagyszámúak és a rendszerességet, tervszerűséget nélkülözik, szélesebb néprétegre kiterjedő jelleggel nem bírnak. Számos egyesület lelkes vezetőinek a népnevelés terén való minden jóakarata kárba vész, mert előadót nem tud szerezni és nincs előadható anyaga. Az egyesületek ezért nem emelkedhetnek kultúrhivatásuk magaslatára és így általánosságban be kell érniük mulatságos és néha kétes kultúrértékű színművek műkedvelőkkel való előadatasával.”⁶⁷ Az elvégzett népnevelő és szervező munkával a későbbiekben részletesen foglalkozunk.

Kende Ferenc 1940 novemberében Budapestre távozott a *Reggeli Újságtól*, és 1941-től a kiszegdapárti *Kis Újság* kiadóhivatalát vezette. 1945–1946-ban Kende és Társa néven saját lapterjesztő vállalatot működtetett, majd különböző állami cégeknél a lapterjesztést szervezte 1958-as nyugdíjazásáig. 1974-ben bekövetkezett haláláig három momentumról van tudomásom. 1960-ban vékony könyve jelent meg *A szervező és a szervezés* címmel, amelyben a harmincas évek kisebbségi közegében a szervezésről propagált ismereteit új példakörnyezetben, a csepeli szerszámgépgyár példáin újította fel. 1964-ben megírta *A kapitalizmus kialakulásának hatása a magyar könyvkiadásra* című 170 oldalas kéziratát, de ebből a dokumentumból kiderül, hogy tervezte a magyar könyvkiadás történetének megírását is. Erről azonban csak tervezet maradt fent.⁶⁸ Ugyanekkor készülhetett a többször idézett *A magyar betű sorsa Jugoszláviában a két világháború között* című 81 oldalas kézírata.⁶⁹ Az 1960-as évek végén pedig a Magyar Rádió irodalmi szerkesztőségében visszaemlékező interjúk készültek Kende Ferencsel a századforduló mozgalmairól.⁷⁰

Híd szerkesztője, majd 1935-től a *Reggeli Újság* belső munkatársa lett, és itt vált a jugoszláviai magyar közírás egyik meghatározó szerzőjévé. Előbb a *Reggeli Újságban*, majd a *Kalangya* betiltott számában jelent meg a *Pusztulunk, veszünk...* című cikksorozata húsz bácskai magyar község demográfiai viszonyairól. 1937-ben *Valamit tenni kell* címmel regénye jelent meg. 1941 áprilisában belgrádi riportútjáról hazafelé tartva a dunai átkelés közben géppisztolysortűzben vesztette életét.

⁶⁶ *Tájékoztató az újvidéki Reggeli Újság huszonkét esztendei munkájáról.* Kecskeméti Hírlapkiadó és Nyomda, 1941, 5. p.

⁶⁷ Kende: *A magyar betű sorsa...* i. m. 147. p.

⁶⁸ OSZK Kézirattár, Föl. Hung. 3169.

⁶⁹ Ennek a *Hungarológiai Közleményekben* publikált anyagnak a *Reggeli Újság* akcióira vonatkozó része megegyezik a napilap 1941-ben kiadott *Tájékoztató...* i. m. vonatkozó részével.

⁷⁰ Ebből egy rövid, le nem írt hanganyag maradt fent a Petőfi Irodalmi Múzeumban PIM, Hangtár 157/9 B, III.

Kende életpályáját a tízes évek progresszivismusa, a világ szervezhető, alakítható voltába, a társadalmi menedzsmentbe vetett hite határozza meg, ez a szocializáció lesz a sorsélménye. Könyvterjesztőként, kiadóként a Tanácsköztársaság alatt, a kisebbségi közéletben teljesen különböző keretek között újra és újra erre támaszkodik úgy, hogy az épp aktuális folyamatokat, mozgalmakat adaptálja.

Egy kisebbségi, társadalomszervezési program

A jugoszláviai magyarság politikai megszervezése a folyamatos diszkrimináció miatt a Jugoszláviai Országos Magyar Párt 1922. szeptemberi megalakulása után is gyengének mondható: a párt jelöltjeinek az 1925-ös parlamenti választásokon nem sikerült mandátumhoz jutniuk, és az 1927-es választásokon is csak a Radikális Párt listáján tudtak két képviselőt bejuttatni a parlamentbe. A királyi diktatúra bevezetésével (1929. január), a pártok, kulturális egyesületek betiltásával szinte megszűntek a politikai érdekérvényesítés lehetőségei. A saját közösség szervezése és a kisebbségi politikusok működése is a helyi (Szabadka, Nagybecskerek, Zombor, Újvidék) közművelődési egyesületekre szűkölt. Ekkor a jugoszláv kormány Szántó Gábort, a szabadkai Népkör elnökét és több helyi társadalmi szervezet vezetőjét ismerte el a magyarság képviselőjeként.⁷¹ Ő arra alapozta politikai stratégiáját, hogy a magyarokról kialakult képet, mely szerint illojálisak volnának, megváltoztatva, annak ellentételezéseként majd egyenjogú polgárként kezelik a magyarokat. Ennek érdekében tömeggyűléseket szervezett, és létrehozta a Jugoszláv Egységmozgalom magyar szervezeteit. 1931-ben kormánylistáról parlamenti képviselővé választották, majd megszervezte a Jugoszláviai Magyar Népszövetségi Ligát annak érdekében, hogy a Népszövetséghez kapcsolódó nemzetközi szervezetből kiszoríthassa a volt jugoszláviai Magyar Párt politikusait. Ugyanebben az évben javaslatot tett a Jugoszláviai Magyar Gazdasági Szövetség létrehozására, azt hangsúlyozva, hogy a magyarság kulturális fejlődésének alapját a gazdasági összefogás teremtheti meg. Ez a szervezet, összeköttetésben a hatóságokkal, a belföldi gazdasági mozgalmakba integrálta volna a magyar gazdatársadalmat. 1935-ben újra a kormánylistán indult a választásokon, és nemcsak mandátumhoz jutott a bácstopolyai járásban, hanem a szabadkai Népkör, illetve a Nagybecskereki Kulturális Egyesület működésének újbóli engedélyezését is sikerült elérnie. Ezenkívül Topolyán visszaadták az Olvasókör elvett könyvtárát. Bár a kormány megnyerte a választásokat, világos lett, hogy demokratikusabb körülmények között az Egyesült Ellenzék győzött volna, amely a Vajdaságban is jól szerepelt. A kormányzat mindenképpen érzékelte a változtatás szükségességét. Attól tarthattak, hogy a volt Magyar Párt vezetői a Nagy Iván vezette horvát orientációjú magyar mozgalommal együtt a kormány ellenzékét fogják erősíteni. Így 1936 tavaszától informálisan a volt magyar pártvezetőket is elfogadták a magyarság érdekképviselőiként, és a budapesti kormánnyal is javultak a kapcsolatok, Szántó Gábor és hűségmozgalma leértékelődött. Ebben a politikai légkörben született meg a *Reggeli Újság*, illetve a *Kalangya* szerkesztőségében az az ötlet, hogy össze kellene gyűjteni azokat, akikre a magyarság belső megszervezésében számítani lehet, illetve össze kellene állítani a programszerű teendőket. A majdnem száz személyt megszólító anket eredményeként jött létre a *Kalangya* 1935. 6., említett száma, amelyet – mint arról már volt szó – azonban betiltottak, és csak a kefelevonat révén maradt meg a dokumentum mint a korabeli legteljesebb vajdasági magyar helyzetkép és problémakatalógus.⁷² Ennek bevezetőjét, mondhatnánk programideológiáját Kende Ferenc írta. A folyóiratszám és Kende ezen és további

⁷¹ Hornyák Árpád: Szántó Gábor... i. m. 23–32. p.

⁷² Fontos előzmény még: *Városok... falvak. Néprajzi és történelmi vázlatok*. 1–2. köt. Előszó Bródy Mihály, Subotica, 1934 (Jugoszláviai Magyar Könyvtár).

programírásainak háttereként a magyarságpolitika enyhülésén túl még két dologgal mindenképpen számolnunk kell.

Egyrészt a szlovenszkói és erdélyi minta nyomán Csuka Zoltán és Szenteleky Kornél 1928-tól tudatosan szervezte a vajdasági magyar irodalmat előbb napilapmellékletekként (*Vajdasági Írás*, 1928–1929; *Mi Irodalmunk* 1930–1933), majd elindítva a *Kalangya* című folyóiratot (1932). Az alapító főszerkesztő Szenteleky halála után a Szirmai Károly, Radó Imre, Kende Ferenc összetételű szerkesztőség a *Híd* című folyóirat (1934) megjelenése ellenére (vagy épp annak balratolódása miatt) képes volt integrálni a kisebbségi közösség programadó szakembereit. (Majd egy szélesebb népművelői körnek a *Reggeli Újság* Egyesületi Közlemények rovata biztosított nyilvánosságot.) A másik fontos előzmény a felföldi és erdélyi kisebbségi szellemi életben az önálló kisebbségi társadalomépítés megfogalmazása, amelynek irodalmát Kende Ferenc ismerte; a Vásárhelyi Találkozó határozatát közölte is az *Egyesületi Közleményekben*.⁷³ Csuka Zoltán pedig a *Kalangya* elindítása mellett annak a *Láthatár* című budapesti kisebbségi/közép-európai folyóiratnak az alapító szerkesztője lett, ahol az új kisebbségi értelmiségi értékrend manifesztálódott.⁷⁴

A hivatkozott *Kalangya* számot bevezető, Kende jegyezte *Magyar szellem – kisebbségi szellem* című tanulmány alapállítása az, hogy a vajdasági magyarság bajainak fő forrása, hogy a magyar többségi szellem tovább él az közéletben, és ez kerül összeütközésbe a kisebbségi léthez szükséges új szemlélettel. Az 1918 előtti magyar közéletet és politikai kultúrát nem a társadalmi megszervezettség, hanem a megyeháza határozta meg. „A megyeháza volt a szív, ami a mindent éltető vért lövellte széjjel. A megyeháza volt az az átütő szellemiség, amely búvőkörébe vonta nemcsak a közvetlenül tőle függőket, hanem a társadalom minden érvényesülni akaró rétegét és egyénét.”⁷⁵ Ezt az úriassággal áthatott szellemiséget törte meg az impériumváltás. „A volt magyar városok képe teljesen megváltozott. Megszűnt a megyeháza, elnéptelenedtek az úri kaszinók. Az itthon maradt hangadó tekintélyek csendesén járó, szelíd emberekké változtak. Természetes és törvényszerű, hogy a középosztályunk, melynek gondolkörét a magyar történelmi múlt erényei, a háború előtti társadalom szemlélete és az úriasság szelleme táplálta, a kisebbségi állapot egészen más légkörében tapogatózó tanácsalanságba esik, és csak lelki válságokkal, fokozatosan és zökkenőkkel találja meg a helyét. A múlt minden jóval és rosszal – kiirthatatlanul él benne, kíséri útjain, irányítja gondolkozásában és gátolja cselekedeteiben.”⁷⁶ Az új kisebbségi helyzet és az elszegényedés, a gazdasági válság következményeinek áttekintése után Kende megállapítja, hogy a „szellemvilágunkhoz való ragaszkodás, ma csak tragikus helyzeteket szülhet”.⁷⁷ Ezért „szakítanunk kell azzal a belénk rögzített felfogással, ami mindent felülről vár. Nincs támaszunk, nincs segítségünk, és tudnunk kell, hogy a

⁷³ *Reggeli Újság*, 1940. január 7. 49. p. (EK) A Vásárhelyi Találkozó (1937. október 2–4., Marosvásárhely) az erdélyi magyar ifjúsági csoportok találkozója volt, amelyet baloldaltól javasoltak ugyan, de maga a tanácskozás a nemzeti összefarkozás jegyében zajlott le, a határozatok is ezt tükrözik, és a világnézeti, szemléleti kérdések feloldása során az egységes cselekvési terv megteremtésében a keresztényszociális–nemzetépítő kisebbségi csoportok váltak dominánssá.

⁷⁴ Lásd például Nánay Béla: *Kisebbségi magyar lélek. Láthatár*, 1937. 1. sz. 21–30. p. vagy uo. Makkai Sándor: *Nem lehet... c. tanulmányának vitáját*. Kovács J. Béla: *Láthatár 1933–1944* [repertórium]. Állami Gorkij Könyvtár–Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1986, 210 p. A korabeli kisebbségi magyar társadalomkonstrukciókról: Bárdi Nándor: *Társadalomkonstrukciók a magyar kisebbségek két világháború közti történetében*. In Bárdi Nándor–Tóth Ágnes (szerk): *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Argumentum, 2011, 303–326. p.; dokumentumösszeállítás: uő.: *A kisebbségi értelmiség önképe a második világháború előtt. Magyar Kisebbség*, 1998, 3–4. sz. 55–59. p., dokumentumok: 60–128. p.

⁷⁵ A *Kalangya* betiltott száma teljes terjedelmében megjelent a *Híd* 1994. 7–8. számában, az idézet helye: 423–424. p.

⁷⁶ Uo. 425–426. p.

⁷⁷ Uo. 427.

kenyerért való harcban csak a magunk erejére és szervezethez való számíthatunk”.⁷⁸ Ebben a helyzetben az öngondoskodás első lépését Kende abban látja, hogy ki kell alakítani a közösség kisebbségi gondolkodását. Ez számára „pontosan meghatározható, szigorú szabályokkal körülírható szellemiség, aminek fel kell szívódnia vérünkben, agysejtjeinkben és idegrendszerünkben”.⁷⁹ A kisebbségi szellem jellegzetességét három pontban foglalta össze: „1. A modern szervezés megtanulása és alkalmazása. 2. Az egyéni képességek és teljesítmények legmagasabb szintre való fejlesztése. 3. Társadalmilag: gazdasági, önszervezési, népjóléti, kulturális és politikai területeken szigorúan egységes szervezetekbe való tömörülés, illetve érdekképviselőket alkotása.”⁸⁰ Számára a szervezés modern tudomány, a társadalomépítés tudományos módszertana.⁸¹ Az egyéni képességek kiteljesítésén alapvetően a kisebbségi fiataloknak a szabad pályákon, döntően az iparban és a kereskedelemben való elhelyezkedését, annak szorgalmazását értette. Az intézményépítés terén pedig a szerző azt tartja a legfőbb problémának, hogy „a központosítás híján a lokalitás kis színvonalán csetlenek-botlanak” a kisebbségi intézményépítők.⁸² A *Kalangya* a kisebbségi teendőkre kért gyakorlati ötleteket. De ezzel Kende nem foglalkozik, mert a megvalósítás lényegét abban látja, hogy „kitermelünk-e soraink közül egy vagy több olyan gyakorlati szervező egyéniséget, akiben a kisebbségi élet a maga egész mivoltában él és lüktet. Olyant, akiben a fejlett kisebbségi öntudaton kívül megvannak mindazok a tulajdonságok, amelyek a vezető-szervező egyéniségnek összetevője. A terület és az anyag adva van, itt él szervezetlenül kisebbségi sorban a magyar nép. Ennek a népnek, kisebbségi szempontból tekintve szervezője nincsen.”⁸³ A szerző körülírja azt az öntudatos kisebbségi polgártípust (kreatív, munkás, derűs lelkű, hitvalló, nem lehet pesszimista), akinek a megjelenésétől a társadalmi feladatok tudatosítását várja el. „Tudósaink, kutatóink, statisztikusaink, szociológusaink nincsenek. Ismerjük szegénységünket. Mégis köztudomású, hogy a magyar középosztály különböző tagjai már foglalkozásuknál és hivatásuknál fogva a gyakorlati élet egyes kérdéseivel alaposan és speciálisan foglalkoznak, vagy ilyenekre hajlamoságuk van. A magyarság gyakorlati megszervezőjének kellene ezeket a férfiakat olyan munkálatokra bírni, amelyek a magyar kisebbségi közösség javára szolgálnak. Szemléltetőbben: a magyar ajkú községek papjait a születési, házassági és elhalálozási kimutatások elkészítésére kell bírnia. Orvosainkat a magyar nép egészségügyének feldolgozására, demográfiai leírásokra kell felkérni. Gyárigazgatóinkat, vállalkozóinkat, kereskedőinket munkaalkalmak megszervezésénél kell igénybe venni. Ügyvédekkel, életünk minden területén, a jogvédelmet kell megszerveznie. Íróinkat a kisebbségi irodalom fejlesztésére kell rábírnia. Sajtóinkat a kisebbségi kérdésekkel kell ellátnia és tájékoztatnia. Tanítóinkat a magyar népnevelés munkájába állítania. Egyszóval: szerteszóródó értékeinket, tudásanyagunkat, a bennünk levő eleven készséget kell szerves egészébe ömlesztve, népünk javára felhasználnia.”⁸⁴ Ebben a gyakorlati szervezői ideáltípusban – amely nagyon hasonló Balogh Edgár sarlós és Venczel József művelődéspolitikai programjaihoz – Kende valójában egy „kisebbségi szellemvilágot”, a „kisebbségi munka módszerét” propagálja a vajdasági német és szerb nemzetiségi minták alapján, egy új nyelvezetben. A kisebbségi szocializáció nála maga a szervezés, a konkrét szervező-irányító feladatot pedig a Közművelődési Tanács, illetve az

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Uo. 428. p.

⁸¹ „A szervezés célja a széthulló szervezetlent szervezéssé változtatni. A szervezés az a tudomány, ami az egyedülálló egyest ésszerűen bekapcsolja az egészbe, úgy hogy közöttük kölcsönös összeköttetés létesüljön, és az egyes szerv az egész szervezet részese legyen.” Uo.

⁸² Uo. 430. p.

⁸³ Uo. 431. p.

⁸⁴ Uo. 432. p.

Egyesületi Közlöny látja el, közvetítve az egyesületi élethez, társadalmi akciókhoz szükséges információkat.

A betiltott lapszámban megjelenő 27 rövid írásban felvetett teendők négy téma köré csoportosíthatók. A szerzők döntő része a magyarság helyi és jugoszláviai *egyesületeinek* megszervezését tartja kulcskérdésnek. Kulturális, gazdasági és egészségügyi összefoglaló szövetségek létrehozására tesznek javaslatot.⁸⁵ Mindezt legtömörebben, mint egy munkaközösség feladatkörét, Gyöngyösi Dezső, a zombori munkásbiztosító vezetője foglalta össze: a csúciszerv „[...] kezdeményezze, megalakítsa és vezesse a kisebbségi magyar társadalom minden együttes életmegnyilvánulását. Hatáskörébe tartozik a termelő, a fogyasztó, értékesítő és hitelszövetkezetek megszervezése, kulturális, dal-, sport- és társadalmi egyesületek alakítása, a magyar kisebbség kataszterének elkészítése és állandó statisztikai vezetése, népies jellegű napi- és hetilapok kiadása, az iskolán kívüli oktatás és társadalmi akciók szervezése, és minden ügy, amely az itteni magyarságot közösen érdekli.”⁸⁶

Egy másik, az egyesületszervezéssel szorosan összekapcsolódó főtéma a *népművelési program* volt.⁸⁷ Ezen belül a helyzetismeret megteremtését és a néphagyományok ápolását emelték ki, amely megteremti a „népélményt”. Brájjer Lajos nagybecskereki újságíró és műfordító hat pontban összegezte a kulturális feladatokat: irodalmi és művészeti díjak létrehozása; a szerb–magyar megértést szolgáló munkák megjelentetése; magyar hangversenyek és képkiallítások szervezése a nagyobb jugoszláviai településeken; tehetséggondozásként a jó tanulók jutalmazása és az irodalmi, művészeti tehetségek felkarolása; évente az egyesült kultúregyesületek nagygyűlésének megszervezése más-más városban, magyar kultúresttel összekötve.⁸⁸

A harmadik nagyobb tematika a mezőgazdaság átalakítása és a *gazdasági önszerveződés*, amely összekapcsolódott a szövetkezeti javaslatokkal. Itt is tételesen felsorolták a gazdaságfejlesztés, illetve a magyar intézményszervezés legfontosabb feladatait.⁸⁹

⁸⁵ Batta Péter ügyvéd és folklórkutató a legutolsó tanyacsoportig a helyileg szükséges egyesületalapítást szorgalmazza: ifjúsági egyesület, cserkészegylet, leány- és legényegyletek, daloskörök stb., amelyek népnevelő munkát szervezhetnének. Majd ezeket fogná össze a Jugoszláviai Magyar Szövetkezeti Központ, illetve a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Központ. S egyben ezek felülről generálnák is a szervezést (*Célkitűzések*, uo. 438–443. p.). Csuka János, a *Napló* munkatársa (Kolozsy álnéven) a német és a szerb nemzetiségi önszerveződési minták feldolgozását javasolja (*Hova, merre?* uo. 461–464. p.). Lévy Endre, a *Híd* alapító szerkesztője az ifjúság integrációját az egyesületeken keresztül látja megoldhatónak, és egyetemes magyar kisebbségi kongresszus összehívását tartja szükségesnek (*Az új nemzedék törekvései*, uo. 465–467. p.). Külön ifjúsági kongresszust látna jónak Schwarczner Gyula jogász, a *Híd* szerkesztője, de ő is igényelné az egységes irányító szervezet (*Hogyan?* uo. 471–472. p.). Stern Lázár ügyvéd pedig szintén német mintára (Bauernhilfe) a szövetkezeti mozgalom építését szorgalmazta, majd ugyanilyen módszerrel a közművelődési egyesület szervezését (*Kultúrszervezkedés*, uo. 481–485. p.). A gazdasági és a kulturális egyesületek, illetve szövetkezetek mellett többeknél megjelent a nemzeti alapon szerveződő egészségügyi szövetkezet (gyakorlatilag betegbiztosítási pénztár) terve is, amelyet Tóth-Bagi István a német példa alapján részletesebben is kifejtett (*Pusztulunk, veszünk ...*, uo. 503–506. p.)

⁸⁶ Gyöngyösi Dezső: *Magyar munkaközösség*, uo. 455. p.

⁸⁷ Garay Béla színész-rendező a műkedvelő színjátszás szakmai színvonalának emelése érdekében tömörítene egyesületbe a helyi műkedvelőket (*A magyar színjátszásról*, uo. 452–453. p.). Szili Jenő, az újjvidéki Református Olvasókör vezetője, presbiter a helyi kultúrbizottságok révén előre megtervezett népművelő előadásorozatokban gondolkodott (*Emeljük népünk kultúrszínvonalát*, uo. 473–474. p.). Lucia (dr. Török Béláné) író nő a vasárnapi iskolák ismétlésen túli feladatait foglalta össze (*Vasárnapi iskolákat!* uo. 468. p.). Kristály István tanító szerint (VGy ill. Vető György álnéven) „népélményre” van szükség a népművelésben, amelyet egyrészt a mai élet helyzetismeretével, másrészt a néphagyományok feltárásával lehet megteremteni, és mindezt a fiatalság és a sajtó regisztrálhatná a magyar közönség számára (*Népművelésünk útja*, uo. 494–497. p.).

⁸⁸ Dr. Brájjer Lajos: *Kultúrfeladataink*, uo. 445–446. p.

⁸⁹ Kelemen János könyvkiadó a cselédség földhöz juttatása érdekében, tíz dináros alapon (minden magyar egy dinárral járuljon hozzá az alaptökéhez) létrehozandó hitelszövetkezetet javasolt, a kisbirtokos gazdaköröket pedig magyar gazdaszövetségbe kapcsolná. Ezen túl a munka- és állásközvetítés megszervezését, magyar ipari

A negyedik, kevesebb hozzászólást előhívó témakör az irodalom és a szerb (jugoszláv)–magyar *kapcsolatok* és közeledés lehetőségeit vette számba. Itt egyrészt a sorsközösségi élmény megteremtését és az egységes közvélemény kialakítását, másrészt a délszláv–magyar irodalmi, zenei kölcsönhatások feltárását szorgalmazták.⁹⁰

A betiltott lapszám egyetlen közvetlenül politikai írása a Magyar Párt volt elnökének, Várady Imrének a cikke, amely a vajdasági közös érdekek hangsúlyozásán túl a jobbra vagy balra való lecsatlakozás és szétforgácsolódás helyett „az együtt maradás” parancsát emelte ki.⁹¹ Ezzel mintegy a volt hivatalos pártvezetés részéről is legitímálta a folyóiratban összegyűjtött reformtörekvéseket. Csakhogy ehhez a politikai enyhülés ellenére nem volt partner a jugoszláv kormányzat magyarságpolitikája, ami abból is látszik, hogy a kiadvány megjelentetését sem engedélyezték.

Kende Ferenc 1935–1940 közti, a *Reggeli Újságban*, a *Kalangyában*, a *Láthatárban* – illetve mindezek együtt a tanulmánykötetében⁹² – megjelent írásainak tartalma három nagyobb kérdés köré csoportosítható. 1. Felépíthető-e a vajdasági magyar társadalom szerves egésszé, illetve megalkotható-e a magyar egység? 2. Milyen a vajdasági magyarság kulturális helyzete, és mire szolgálhatna egy kultúrszövetség, illetve annak hiányában hogyan lehet feladatkörét betölteni. 3. Szervezhető-e a magyar nép? S ha igen, akkor melyek a szervezés lehetőségei?

1. Kende két szempontból tagolja a vajdasági magyarságot: korosztályok és társadalmi rétegek szerint. Az előbbi vonatkozásban fiatalokról és öregekről beszél. Az előbbieket azok, akik már az impériumváltás után nőttek fel és kisebbségiként szocializálódtak. Épp ez a másként szocializáció választja el őket legélesebben. A vajdasági korabeli magyar fiatalságon belül négy csoportot különít el. A marxista eszmekörhöz orientálódókat bírálja (a *Híd* köre), mert ők a nemzeti kisebbség öntudatának kialakítását – Lenintől eltérően – nem úgy fogják fel, mint a forradalmi öntudatosításhoz vezető egyik lépcsőfokot, így ezzel szembe is kerülnek a magyar kisebbségi mozgalommal. A jobboldali fiatalok szerinte már közelebb állnak a magyar kisebbség eszmei közösségéhez, de a faji szempontok révén, a zsidókérdéssel éket vernek a magyar közösségbe (Nagy Iván mozgalma). A magyar kisebbségi alapra helyezkedő ifjúsági csoportok között két árnyalatot különböztet meg. Az egyik az, amelyiknek tagjai apáik hatalmi politika-központúságát követik, és ellenzékiként a parlamentbe való bejutásra törekszenek. A másik csoport pedig még nem formálta ki nézeteit,

kiállítások szervezését, vándor színtársulatok működtetését, közös magyar lapárusító helyek felállítását javasolta (*Hozzászólás*, uo. 456–457. p.). Szobonya László a takarmánytermelésről az állattenyésztésre való áttérést; a gyümölcsstermesztés elterjesztését, a gazdasági felvilágosító munkát, magyar földművesiskola létrehozását, vándor gazdasági előadások rendszeresítését propagálta (*A gazdasági kérdés*, uo. 477–481. p.). Schulhoff József újságíró, műfordító Kelemenhez hasonlóan tőkét dináronként összerakó hitelszövetkezetet javasolt. A gazdálkodók és kereskedők szövetkezeti együttműködése révén jugoszláviai magyar tervgazdaságban gondolkodott. A közművelődés terén pedig a jugoszláviai magyarság szabadegyetemének létrehozására tett javaslatot (*Mindenki csak egyetlen dinárt adjon!* uo. 469–470. p.).

⁹⁰ Asch Izidor tanár a minél nyíltabb sajtótájékoztatók révén létrehozandó egységes közvéleményben látta a kulcskérdést (*A kisebbségi közvéleményről*, uo. 433–434. p.). Ágoston Sándor református lelkész, a magyar nemzeti irodalomnak a mindennapi családi életben való használatát szorgalmazta (*A guzla*, uo. 436–437. p.). Szirmai Károly író az irodalom feladatát az egymásrataltság tudatosításában és az egymáshoz való tartozás felébresztésében vélte felfedezni, a némettség mintájára (*Íróink és közönségünk*, uo. 475–476. p.). Csuka Zoltán a jugoszláviai magyar irodalom mint az erdélyi, felvidéki irodalomhoz hasonló regionális entitás az egyetemes magyar irodalomba való integrálását tartotta fontosnak (*A jugoszláviai magyar írás az egyetemes magyar irodalom s a két szomszédos nép kultúrközeledésének szolgálatában*, uo. 447–449. p.). Kohlmann Dezső tanár pedig egy másik vonatkozást, a jugoszláv–magyar irodalmi kapcsolatok tudatos építését hangsúlyozta (*Jugoszláv–magyar irodalmi kapcsolatok*, uo. 458–460. p.). Ugyanezt emelte ki Brájer Lajos is az irodalmi és zenei kölcsönhatások feldolgozását és magyar költők szerb fordítását szorgalmazva (Brájer Lajos i. m.).

⁹¹ Várady Imre: *Hová csatlakozunk?* uo. 498–500. p.

⁹² Kende Ferenc: *Magyarokról magyaroknak... i. m.* 159 p.

s a társadalmi cselekvést, az érdekszövetkezetek megteremtését tekinti kulcsfeladatnak. Ez az a csoport, amelyet Kende saját bázisának tekint, és írásaiban, illetve az *Egyesületi Közlöny* révén épp ezek számára próbált fórumot, illetve folyamatosan tanácsokat adni. De a fiatalság legnagyobb része a negyedik nagy csoportba sorolható: a közömbösekhez.

Az osztálytagoltság szempontjából a vajdasági magyarság törzsét a kisbirtokos parasztságban látta. Ezért az érdekvédelmük „minden kisebbségi kérdésünk tengelye”.⁹³ Ennek kerete pedig a (termelő, fogyasztó, értékesítő) szövetkezeti mozgalom lehet. Az így létrejövő helyi „érdekszövetkezetek” pedig tudatosíthatják a magyar tömegeket, és az ebből születő kohézió révén jöhet létre a magyar egység. „A kisebbségi gondolat célja: népi egységünk nemzeti voltában való fennmaradásának biztosítása.”⁹⁴ Ennek érdekében pedig tudományos módszerek alkalmazásával kell eljutni a paraszti osztály megerősítéséig. A legfőbb feladat a vérhaj, a tüdővész és a magzatelhajtás elleni küzdelem (döntően a népnevelés révén) – miközben tudjuk, hogy az előbbi problémák háttérében a földnélküliség miatti szegénység húzódik meg. Kende ezzel a társadalmi példázattal vezeti be a *mérték* és az *időrend* problémáját. „Az értékmérőt az adatgyűjtés és az adatfeldolgozás eredménye nyújtja, az időrendet pedig a megvalósítás lehetőségei határozzák meg.”⁹⁵ A mérték által a kisebbségi életből adódó kötelelességeket lehet megállapítani. A környezet ezek megvalósítása elé akadályokat állít, de „a legegyszerűbb megvalósítandóval egyesítve adja meg a kisebbségi életünkben követendő eljárást. Ebből önként következik, hogy mindazok, akik öntudatos kisebbségi életet élnek, ebben a nagy és átfogó munkában szerepet vállalnak. Szerepet, amely nem hangulattól, kedvteléstől, hiúságtól függő, hanem belső kényszer teremtette kötelesség. Az a lelkeség, ami a hazafiúi érzetet, a rajongóban istenének imádását váltja ki. Ennek a lelkeségnek kell munkálkodnia a nemzeti-kisebbség életében”.⁹⁶ Ez a némileg erőltetett kategorizálás Kendének a „társadalom mérnöke” szerep tudományos alátámasztásához kellett.

A kisebbségi élet tudatosításával a közéleti aktivista eszmeiséget kívánatos normaként állította be. Ehhez kellett a magyar egység eszméje, amely szerinte „a magyar eszményiségnek a magva. A magyar eszményiség történelmi múltunkból, népi hagyományainkból, földünk szeretetéből, elődeinkhez való ragaszkodásból, verejték és véráldozatainkból, polgári munkánkból, sajátos kulturális alkotásainkból, művészi teljesítményeinkből, nyelvünk szeretetéből fakadó érzéseink összessége”.⁹⁷ Az ebből következő stratégiát, értéket, teendőket pedig Kende számára tételesen is megfogalmazta a romániai Vásárhelyi Találkozó (1937. október) határozata, amelyet egyfajta kisebbségi alkotmánynak tekintettek a korabeli résztvevők. Ezért – mint már említettük – Kende ezt a „Hitvallást” is közölte a *Reggeli Újságban*.⁹⁸ De vajdasági magyar sajátosságokból kiindulva adaptálni próbálta az erdélyi megállapításokat. Kende szerint közhitté vált, hogy „keretnélküli társadalom a mienk [...] és nincsen olyan szervünk, amely a mi nemzeti különállóságunkat[,] helyesebben nemzeti létünket dokumentálná”.⁹⁹ A szerző ezzel szemben úgy véli, hogy a kisebbségi társadalom gerincét a helyi egyesületek vezetői képezik. Ezekben az egyesületi vezetőkben látja meg azt a célcsoportot, amelynek öntudatosítása révén át lehetne formálni a kisebbségi közszellemet. Ehhez pedig egy a vásárhelyihez hasonló nagygyűlésre volna

⁹³ Magyar szellem – kisebbségi szellem. (Ez nem a betiltott Kalangya szám bevezetőjével azonos szöveg, hanem a *Láthatárban* (1936. 4. sz. 135–147. p.) megjelent változat, ua. Kende tanulmánykötetében 30. p.

⁹⁴ Kende Ferenc: Értékmérés és időrend kisebbségi életünkben. In uő: *Magyarokról magyaroknak...* i. m. 36. p.

⁹⁵ Uo. 37. p.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Uo. 45. p.

⁹⁸ Hitvallás. A Vásárhelyi Találkozó záróhatározata. *Reggeli Újság*, 1940. január 7. 49. p. (EK)

⁹⁹ Kende Ferenc: Megalkotható-e a magyar egység? In uő: *Magyarokról magyaroknak...* i. m. 54. p.

szükség.¹⁰⁰ A tervezett gyűléshez referátumokat és határozati javaslatokat szükséges előkészíteni, amelyeket – a marosvásárhelyi találkozóhoz hasonlóan – bizottságokban tárgyalnának meg. A szerző a legfontosabb feldolgozandó vajdasági magyar témákat a következőkben látta: „1. Iskolai nevelésügy, amelyhez a névvegyelemzés¹⁰¹ és tanítóképzés kérdése is tartozik. 2. Az iskolán kívüli népnevelés kérdése és az analfabetizmus elleni küzdelem módjai. 3. A földkérdés minden ágazata és legújabb problémái. 4. A szövetkezeti kérdések: egészségügyi, termelési, értékesítési stb. részleteivel. 5. Magyar iparoskérdés, a tanonckérdés, a hitelügyletek csoportjával. 6. A magyar sajtó ügye általánosságban és részleteiben. 7. A magyar színház és a magyar műkedvelők ügye a színészképzés kérdésével. 8. Irodalom. 9. Magyar művészkérdés. 10. Östehetségek felkarolása. 11. Kultúregyesületek és kultúrszövetség kérdése. 12. Városi és községi testületekben a magyarság szerepe, stb.”¹⁰² Tehát ez a nagygyűlés azt a célt is szolgálhatná, hogy pontokba foglalják: mit és hogyan cselekedhet saját közössége érdekében a vajdasági magyar elit. Kende szándéka szerint így külső keretek nélkül is megvalósítható a magyar egység. Sőt ha a közös tanácskozást nem engedélyezik, akkor ezt a gyűlés megtartása nélkül végzik el.¹⁰³

Az ötrészes, 1939-es, a magyar egység megteremtéséről szóló Kende-dolgozat megjelenése után a szintén *Reggeli Újság* munkatárs Tóth-Bagi István reagált az írásra azzal, hogy a magyar egység már létezik, mert a vajdasági magyarság egységet akar és egyetért a következő legfontosabb kérdésekben: a magyar nemzeti érzés megélése; a magyar kultúra iránti lelkesedés; a magyar kulturális és gazdasági szükségletek terén való egységes felfogás; az egység iránti törekvés.¹⁰⁴ Erre Kende azzal válaszolt, hogy a vajdasági magyarság nem egységes, pusztán érzelmi közösségben él. Ennek az aktívvá válása csak a tervszerű közös cselekvés révén lehetséges. Tehát az aktivitás tudatosíthatja a közösséget.¹⁰⁵

2. A vajdasági magyarság kulturális helyzetét és egy kultúrszövetség létrehozását illetően Kende abból indul ki, hogy a kulturális javak tekintetében négy pillérrel kell számolni: az öröklött kultúrával, a rádióval, a sajtóval és az egyesületekkel.¹⁰⁶

¹⁰⁰ „A magyar vezető társadalom gerince ismert: a magyar tagokkal bíró egyesületek vezető férfiai. Jó néhány száz egyesület működik és mindegyik élén, a maga körzetében kiváló férfiak serege áll a vártán. Ezeket a magyar embereket hívjuk össze magyar szellemi alkotmányt hozó nagygyűlésre. Ámde jól vigyázzunk! Nem az egyesületet hívjuk, sőt vezetőiket sem, mint egyesületeik képviselőit. Meghívónk a magánembernek szóljon. Az egyesületet ne érintsük, nemcsak mert felesleges, hanem mert célszerűtlen.” Uo. 57. p.

Az, hogy 1937 után ez épp 1940 januárjában kerül napirendre, valószínűleg összefüggésben van azzal, hogy a jugoszláv kormányfő ekkor tárgyal többek között a betiltott magyar kulturális egyesületek újraengedélyezéséről a Magyar Párt volt vezetőivel.

¹⁰¹ Az iskolai beiratkozáskor az oktatási intézmény vezetői vagy a helyi hatósági képviselők a név alapján megtagadhatták, hogy valaki a gyerekeit magyar nyelvű osztályba írathassa be.

¹⁰² Uo. 57–58. p.

¹⁰³ A magyar egység megteremtésének folyamatát Kende a következőkben foglalta össze: „1. A magyart szellemiség határozza meg. 2. Egységgé akkor forr össze, ha a magyar szellemiséget vezető társadalmában teljes mértékben tudatosítja. 3. A tudatosítás munkáját a magyar problémák részletes feltárása, ismertetése és [a] követendő eljárás meghatározása jelenti. Ezt közös tanácskozás (nagygyűlés) útján igyekszik megteremteni. Akadályoztatása esetén mindezt gyűlés megtartása nélkül végzi. 4. Vezető társadalomnak a magyar egyesületek élén álló férfiakat ismeri el, de az akcióba az egyesületeket nem vonja be. Az egyesületek vezetőit egyénenként, de nem mint testületük képviselőit hívja meg a rendezendő kongresszusra. 5. A gyűlés vagy találkozó határozatait választott bizottság hajtja végre. 6. Ez a bizottság gondoskodik a kongresszus következő évi összehívásáról. 7. A magyar szellemiség egységesítését végző munkánál minden széthúzásra alkalmas anyagot, így a napi politika kérdését is mellőzi. 8. A gyűlés határozatait minden itt élő magyar ember öntudatának kialakítójává, szellemi útmutatójává, erkölcsi törvényévé teszik. Ez jelenti a magyar egység megalkotását.” Uo. 60–61. p.

¹⁰⁴ Tóth-Bagi István: Hozzászólás a magyar egység kérdéséhez. Uo. 60–61. p.

¹⁰⁵ Kende Ferenc: Válasz Tóth Bagi István cikkére. Uo. 63–66. p.

¹⁰⁶ Kende Ferenc: Kultúra és kultúrszövetség. Uo. 77. p.

A *kulturális adottságok* terén Kende leszögezi, hogy a magaskultúrában nincsenek „országhatárt átszárnyaló hírű” alkotóik. A vajdasági magyar művészek, írók nem tudnak kulturális munkájukból megélni. A másik fontos adottság, hogy a „középeurópai magyarság alkotó részének” tekinti kultúrájukat. Azt állítja, hogy „múltunk, nyelvünk, erkölcsünk, szokásunk, eszményünk, dalkincsünk, irodalmunk, viseletünk miben sem különült el húsz esztendő alatt a törzsmagyarságtól”.¹⁰⁷ A nyugat-európai falusi világhoz képest pedig a közösség nem kulturálisan, hanem a gazdasági és társadalmi szervezetlensége miatt van lemaradva. Kende utal a szórványokban folyó elkallódásra, de a népi kultúra megtartó erejét döntőnek tartja, és erre – ennek tudatosítására: a folklóröntudatot nemzetesítve – gondolja felépíteni a mindenképp szükséges modernizációt.¹⁰⁸

Ennek egyik eszköze a *rádió*, amely „nemcsak lélekerősítő és szórakoztató, hanem a gyakorlati élet minden területén haladott szellemű útmutatással szolgál”.¹⁰⁹ A másik fontos eszköz a *vajdasági magyar sajtó*, amely most sokkal fontosabb, mint 1918 előtt, amikor az itt olvasott könyv és hírlapirodalom a régió kívül (Budapesten) készült. A korabeli piaci viszonyok között épp az tarthatja el a helyi sajtót, ha minél inkább a népi (társadalmi) igényekhez alkalmazkodik.

Mindazonáltal Kende a legfontosabb szerkezetnek a kultúra közvetítésében az *egyesületeket* tartja. Az egyesület azonban a népkisebbség esetében nem ugyanazt jelenti, mint a többségi kultúrában. Hiszen az utóbbi esetben az állami intézményrendszer eleve gondoskodik a nemzeti kultúra fenntartásáról – a kisebbség viszont az egyesületek révén „a kívülről hiányzó nemzeti jelleget és légkört kényszerül kialakítani. Ezért minden kisebbségi egyesület, kör, klub, kaszinó, bölcsője sajátos nemzeti kultúrájának”.¹¹⁰ Ezekben a magyar egyesületekben (vajdasági szinten kb. 500, amelyből 100-at minősítettek színvonalasnak¹¹¹) a legnépszerűbb tevékenység a műkedvelő színjátszás volt; színvonalának emelése mellett Kende, és mint később látni fogjuk a Közművelődési Tanács is, elsősorban az iskolán kívüli népművelést, ahol lehetett, a népkönyvtárak működtetését szorgalmazták. A társadalomfejlesztési tervnek azonban kulsckérdése, hogy a jugoszláv hatóságok engedélyezik-e egy összefoglaló magyar kultúrszövetség létrejöttét, illetve hogyan lehet ezt pótolni más keretek között? Magát a kultúrszövetséget Kende egyfajta „közoktatásügyi minisztériumnak” fogta fel, amelyet szakemberek folyamatosan működő hivatalként vezetnének. A tervezett legfontosabb szakirányok: „1. Népművelés, iskolaügy, analfabéták oktatása. 2. Könyvtári élet fejlesztése. 3. Műkedvelés, színészképzés. 4. Dal és énekkultúra. 5. Torna és testedzés. 6. Képzőművészetek fejlesztése. 7. Irodalmi élet ápolása. 8. Östehetségek felkutatása és istápolása. 9. Sportélet. 10. Kisebbségi tudományok ápolása: egészségügy, tanonckérdés, szövetkezet és földkérdés stb. feldolgozása. 11. Falukutatás és népi szokások ápolása. 12. Kultúrkapcsolatok kiépítése a magyarországi kultúrintézményekkel és az utódállamok magyarságával.”¹¹²

¹⁰⁷ Uo. 71. p.

¹⁰⁸ „A falut évszázados életéből kiforgatták. De ma még mindez csak felszínes. Az erkölcsi mag, a józan magyar észjárás, ha idegen szemek elől rejtve is marad, ott él a szívekben és megnyilvánul a cselekedetekben. Maradi – mondják – a falu. De ennek a maradiságnak a konstruktív erejét nem tudjuk eléggé értékelni. Nemzeti szempontból felbecsülhetetlen. [...] Erre az alapra építjük az új kultúrát, amit a modern technika, a tudomány és a művészet nyújt. Féltve őrizzük ugyan népünk ősi kultúráját, mert az erkölcsi egészségben, formai szépségben, nyelvi tisztaságban ragyogó értéket rejt magában. Azonban a rohanó élet, a gép, a többtermelés, a világverseny túlhaladta a nép életének kereteit és ha az idők következményeihez nem alkalmazkodik, arról tudomást nem vesz, elmarad, elszegényedik, elsorvad. A modern kultúra terjesztése, tehát nemzeti kötelesség.” Uo. 72. p.

¹⁰⁹ Uo. 73. p.

¹¹⁰ Uo. 74. p.

¹¹¹ Magyar kisebbségi statisztikát! Válasz Bodroghy Szabolcsnak. *Reggeli Újság*, 1937. december 19. 33.

p. (EK)

¹¹² Kende Ferenc: Kultúra és kultúrszövetség. In uő: *Magyarokról magyaroknak...* i. m. 80. p.

Azzal is szembenézett Kende, hogy egy központi magyar kultúrszövetség engedélyezése a magyarságon belül is konfliktusokkal járna, hiszen több város (Szabadka, Zombor, Nagybecskerek) közművelődési egyesülete vélte úgy, hogy ő hivatott a vezetésre. Ugyanakkor az is belső vita tárgyát képezhette, hogy a meglévő egyesületek az új országos központ fiókjai legyenek, vagy új szervezeteket kellene létrehozni. S hogyan rendeződik ezek sorsa a szövetség esetleges feloszlásakor? Kende válasza 1935-től egyértelmű volt: kultúrszövetség nélkül kell a magyar kultúrát terjeszteni. Erre szolgáltak a Közművelődési Tanács akciói az *Egyesületi Közlöny*ön keresztül.

3. Az országos kultúrszövetség hiánya azonban munkatöbblettel járt, és ezért is vált fontossá Kende szervezéspropagandája. Szerzőnk számára a „társadalom fejlődése [...] egyenlő a szervezés fejlődésével”.¹¹³ A szervezést, említettük, tudománynak, pontosabban tudományos társadalomépítésnek tekintette, amely természettudományos módszereken alapszik. Első lépésben azzal a közhiedelemmel számolt le, hogy a magyarság nem szervezhető. Hallóssy István magyarországi „szervezés-nevelő”-vel szemben¹¹⁴ Kende a magyarság történelmi múltjának hatóerejét és a hivatástudatát, illetve ennek tudatosítását állította szembe. A magyarság időszerű célkitűzéseit – ha a homályból kiemelik őket – hivatástudattá lehet tenni, amely maga lesz a nemzeti eszme. „A magyar nép időszerű hivatása a lenézett polgári pályáknak igazi értékére való emelése és abban szívvel lélekkel való részvétele. A polgári munka minden téren való megbecsülése. Ezért művelt és foglalkozását lelkesen szerető földművesekre, állattenyésztőkre, mérnökökre, iparosokra és kereskedőkre van a magyarságnak szüksége. Létének ez a főbiztosítóka. Ez az az időszerű felfogás, amit hivatástudatává kell tenni a magyarságnak. Ezzel az új elemmel kell gazdagítani és megtelíteni a faji, nemzeti és népi eszmét.”¹¹⁵ Tehát Kende polgárosítani akarja a vajdasági magyarságot. Ehhez pedig szervezőket szeretne nevelni, és erre nézve útmutatást is ad. Ennek alapja a tudományos megközelítés, természettudományos alapon.¹¹⁶ Majd a szervezők kiválasztásának és nevelésének kritériumait kell betartani.¹¹⁷ A gyakorlati szervezési munka alapja az egyesületek korszerű hivatásának tudatosítása, amelynek a lényege, hogy nem elsősorban szórakozási lehetőséget biztosítanak, hanem legfőbb funkciójuk a nép nevelése és irányítása. A másik fontos kitétel, hogy a gazdasági, az egészségügyi és a szövetkezeti intézmények felállításához pénzre van szükség, míg az önkéntes kulturális munkához ez nem annyira szükséges. Ráadásul mindezt lehet nem kifejezetten kulturális célra létrehozott egyesületben is folytatni (iparos-, felekezeti, tűzoltó- legény-, leányegyesületek, gazdakörök, dalárdák stb.). Kende a tevékenységi körök között fontossági sorrendet is meghatározott. „1. Iskolán kívüli népnevelés. 2. Írni és olvasni nem tudók tanítása. 3. Kultúrünnepek, műsoros előadások rendezése. 4. Ifjúsági csoportok alakítása, gyermekgondozás. 5. Népi ünnepek. 6. Könyvtárélet. 7. Műkedvelés. 8. Dal és énekkultúra. 9. Torna és testedzés. 10. Társasági élet ápolása.”¹¹⁸ Ebben az 1938-as írásban már ott vannak az *Egyesületi Közlemények* akcióinak tapasztalati is. A következőkben ezeket tekintem át. Ugyanakkor az előbbi 10 pont ötleteinek taglalása egyben a kisebbségi társadalomépítés elváráshorizontja. A kisebbségi közösségek fejlesztésének modellje.

¹¹³ Kende Ferenc: Szervezhető-e a magyarság? Uo. 87. p.

¹¹⁴ Hallóssy István: *Neveljünk magyar szervezőket!* Stádium, Budapest, 1938. 19 p.

¹¹⁵ Kende Ferenc: Szervezhető-e a magyarság? In uő: *Magyarokról magyaroknak...* i. m. 97. p.

¹¹⁶ Elemei: „1. Megfigyelés[,] tapasztalás. 2. A tények gyűjtése. 3. Csoportosítás és összehasonlítás. 4. Okok kutatása. 5. Összefüggések kiderítése. 6. Működések feltétele és jelenségek előidézése.” Uo. 108–111. p.

¹¹⁷ A jó szervezőt jellemző tulajdonságok: 1. céltudatosság, 2. akaraterő, 3. szívósság, 4. ítélőképesség, 5. kezdeményezés, 6. derűlátás. Uo. 112–118. p.

¹¹⁸ Kende Ferenc: Ahol a munkát kezdenünk kell! In uő: *Magyarokról magyaroknak...* i. m. 122–145. p.

A Közművelődési Tanács akciói az Egyesületi Közleményekkel

A következőkben leírtak a *Reggeli Újság* lapszámain kívül a napilapnak az 1941-es visszacsatolás után készült tájékoztatójára támaszkodnak, valamint fölhasználtam Kende Ferenc kötetének *Ahol a munkát kezdenünk kell!* című tanulmányát, amelyben az addigi akciók tapasztalatait összefoglalja.¹¹⁹ Az eddigi politikatörténeti feldolgozásokkal szemben semmiképpen nem szeretnék egy idealizált önszerveződő kisebbségi társadalomképet konstruálni. A korabeli vajdasági magyar közélet közművelődési alrendszerének legátfogóbb programkezdeményezését tekintem át.

1. A *Kalangya* szerkesztői már az 1935. tavaszi kisebbségi ankét előkészítésekor hozzákezdtek a vajdasági magyar *egyesületek* számbavételéhez. 1937-ben 350–400 magyar egyesülettel számoltak, és ebből kb. 100-at minősítettek színvonalasnak. A legtöbb egyesület tevékenysége évi egy-két rendezvényben merült ki. Voltak továbbá engedélyezett, de nem működő, illetve működni kívánó bejelentett, de nem engedélyezett egyesületek. S külön kellett kezelni azon egyesületeket, amelyek vezetősége nem volt magyar nemzetiségű, miközben a tagok zöme igen (a legtöbb helyen a tűzoltóegyesület számított ilyennek.)¹²⁰ A Közművelődési Tanács 1937-ben kérdőívek alapján összefoglaló jelentést készített, de azt a hatóságok elkobozták, később minden ilyen jellegű kérdőívezésnek ez lett a sorsa.¹²¹ Az *Egyesületi Közöny* rovatban ettől függetlenül a kisebbségi statisztika szükségességéről vita folyt,¹²² és az egyesületszervezés konkrét teendőit is ismertették. Ez utóbbit az újvidéki Református Olvasókör elnöke, Szili Jenő több részes cikksorozatban foglalta össze.¹²³ A tanácsok, javaslatok egy része a hivatalos engedélyeztetési, működési feltételekre vonatkozott, másrészt az egyesületi tagság nemzeti és morális felelősségét hangsúlyozták, de a konkrét tevékenységi köröket is felvázolták: műkedvelő előadások, kulturális és szakelőadások, énekkar működtetése.¹²⁴ Szili azt javasolja, hogy havonta két programot szervezzenek, és az első nyilvános szereplést nagyon jól készítsék elő a közvélemény megnyerése érdekében. Fontos a község népi sajátosságainak (népviselet, tárgyak, könyvek, népdalok) összegyűjtése és esetleg kiállítás szervezése, egy kultúregyesületi otthon kialakítása, a nők bevonása a munkába, táncos teadélutánok és vacsorák szervezése, ahova már műkedvelő jelenetek betanulását lehet szorgalmazni.¹²⁵ A szerkesztőség megbízottjai a községekbe is kilátogattak az egyesületszervezések ügyében, és az alapszabályok engedélyezése érdekében a hatóságoknál is eljárak.¹²⁶ Szilit követően Bálint Géza cikksorozatát közzölték szintén az egyesületszervezésről. Témái: a folyamatos létszámnövelés szükségessége, propagandabizottság létrehozása, településenként – az újvidékihez hasonlóan

¹¹⁹ Uo. 124–140. p.

¹²⁰ Válasz Bodroghy Szabolcsnak. Magyar kisebbségi statisztikát! *Reggeli Újság*, 1937. december 19. 33. p. (EK), Hivatalosan 83 magyar egyesületet tartottak nyilván. Šandor Mesaroš: *Mađari u Vojvodini, 1929–1941*. Institut za istoriju, Novi Sad, 1989, 365–367. p. A Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség tevékenységére bővebben Kramer Gyula: *A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség feladatai és munkája*. In Csuka Zoltán (szerk): *A visszatért Délvidék*. Budapest, 1941. 43–54. p.

¹²¹ *Tájékoztató...* i. m. 5. p.

¹²² Válasz Bodroghy Szabolcsnak... i. m.

¹²³ Szili Jenő: A kultúregyesületek ügyvezetése és fejlesztése I. *Reggeli Újság*, 1938. január 23. 33. p.

(EK)

¹²⁴ Ua. II–V. rész, *Reggeli Újság*, 1938. január 30. 33. p. (EK); február 13. 33. p. (EK); február 20. 33. p.

(EK)

¹²⁵ Uo. 1938. február 27. 33. p. (EK)

¹²⁶ *Tájékoztató...* i. m. 3. p.

– az egyesületi vezetők folyamatos együttműködése.¹²⁷ Fontos a jó példák közvetítése, így a horgosi, a gombosi, a doroszlói, újvidéki eredményes egyesületek tevékenységét példaként mutatták be.¹²⁸ Bálint veti fel, hogy a napköziotthonos gyerekfelügyeletet egyesületi szervezésben kellene megoldani. A kölcsönösség elvén alapuló, nemzetiségi közösségen belüli segítségnyújtást már gyakorolta a *Reggeli Újság* az ingyenes álláshirdetésekkkel, illetve az egyesületeken keresztül munkaközvetítéssel.¹²⁹

Az egyesületszervezési propagandával párhuzamosan 1935 karácsonyán Batta Péter *Magyar földosztás* címmel cikket jelentetett meg, amelyre 12 hozzászólás érkezett. Ezt André Dezső szerint politikamentes földszövetkezeten keresztül lehetne megoldani. Az egyik ötlet szerint a társulás előbb ház nélküli telkeket vásárolhatna, ahova gyümölcsöst telepíthetnének, majd házat lehetne építeni rájuk. Mindezt a szövetkezet 20-50 évre bérbe adná, és ebből lehetne a további fejlesztéseket lebonyolítani.¹³⁰ Egy másik javaslat a tervezett szövetkezeti házak építéséhez: 100 ezer tag egyenként havi 2 dináros befizetésével számolva 1000 családnak építene házat a szövetkezet 20 millió dinárból.¹³¹ A csantavéri Tóth-Bagi Géza földbérő szövetkezet keretében képzelte el a közös élelmiszertermelést. Mások a külföldön élő magyarok bevonását javasolták, szabályzatkritikát adtak, gyűjtési felhívást adtak ki.¹³² 1936 áprilisára a szervezkedés a szövetkezeti részvénytulajdonosok előjegyzéséig és egy felhívásig jutott el, amelyben azt kéri a magyar társadalmi szervezetektől, hogy közösen egy 5-10 tagú bizottságot állítsanak fel.¹³³ Valószínűleg anyagiak és szervezés hiányában az akció nem folytatódott, és ez is hozzájárult ahhoz, hogy a Közművelődési Tanács a keretek kiépítése (a kisebbségi társadalom intézményépítése) helyett inkább a sokkal kisebb forrásokat igénylő népnevelésre helyezte a hangsúlyt.

Az enyhülő magyarságpolitika és a *Reggeli Újságtól* függetlenül megvalósult, később tárgyalandó zombori kultúregyesületi nagygyűlés is konkrét intézményi lépésekre készítette a Közművelődési Tanácsot. 1940. június 10-én az újvidéki magyar egyesületek határozatot hoztak a jugoszláviai magyarság múzeumának létrehozásáról.¹³⁴ A központi gyűjtemény nem jött létre. Nem sokkal ezután – német mintára – az egyesületi rész munkákat szorgalmazták. Lényege, hogy egy-egy egyesület néhány feladatkörre specializálódjon, és az adott településen belül ne legyenek párhuzamosságok, konkurenciaharcok a magyar társadalmi szervezetek között.¹³⁵ Ugyanakkor az egyesületi élet központi feladatának az ifjúság iskolán kívüli népnevelését tartották.¹³⁶ Az akkor Várady Imre által engedélyezésre beadott Magyar Kultúrszövetség központját pedig Újvidékre javasolták, mintegy elismerve a Közművelődési

¹²⁷ Bálint Géza: Minden egyesület alakítson propagandabizottságot! *Reggeli Újság*, 1938. március 6. 33. p. (EK); március 20. 33. p. (EK); március 27. 33. p. (EK); uő: Magyar a magyarnak ellensége?! *Reggeli Újság*, 1938. április 10. 33. p. (EK); uő: Egyesületeink nyári feladatai. *Reggeli Újság*, 1938. április 24. 33. p. (EK)

¹²⁸ A horgosi kultúrunka. *Reggeli Újság*, 1938. április 3. 45. p.

¹²⁹ Egymásra kell találnunk. *Reggeli Újság*, 1937. március 21. 17. p. (EK)

¹³⁰ André Dezső: Így képzélem... *Reggeli Újság*, 1936. február 9. 3. p.; uő: uo. 1936. február 15. 3. p.,

¹³¹ Hozzászólás. Jutassuk földhöz a jugoszláviai szegény magyarságot. *Reggeli Újság*, 1936. február 25. 3.

p.

¹³² Tóth Bagi Géza: Hozzászólás. *Reggeli Újság*, 1936. február 13. 3. p., Pekló Béla: Hozzászólás. [A részletes szövetkezeti szabályzat kritikája.] *Reggeli Újság*, 1936. április 2. 3. p., Kalmár István: Hozzászólás. [A külföldön élő jugoszláviai magyarok bevonásáról.] *Reggeli Újság*, 1936. április 4. 3. p., Schumacher Nándor: A parcellázó és házépítő szövetkezetek szervező bizottságának. *Reggeli Újság*, 1936. április 7. 3. p.

¹³³ Megkezdjük a szelvények előjegyzését. *Reggeli Újság*, 1936. április 4. 12. 3. p., Felhívás a magyar társadalmi szervezetekhez. *Reggeli Újság*, 1936. április 23. 3. p.

¹³⁴ Tervezett gyűjtőkör: magyar sajtó; a vajdasági nemzetiségi kérdés irodalma; külföldi, a jugoszláviai magyarságra vonatkozó anyagok; társadalomtudományi kéziratok; népi eszközök és berendezési tárgyak; szociográfiademográfiai leírások; fényképfelvételek; mesegyűjtemények; egyesületi jelentések. *Reggeli Újság*, 1940. július 14. 49. p. (EK)

¹³⁵ A rész munka jelentősége. *Reggeli Újság*, 1940. július 21. 49. p. (EK)

¹³⁶ Egy lépéssel tovább kell mennünk. Néhány ószinte szó az egyesületek vezetőihez. *Reggeli Újság*, 1940. október 6. 49. p. (EK)

Tanács addigi munkáját, az újvidéki magyar egyesületek együttműködését, és talán azért is, hogy ezzel bizonyítsák a politikafelettséget.¹³⁷ De minderre már 1940 januárja után került sor, amikor Cvetković jugoszláv miniszterelnök megegyezett a Magyar Párt vezetőivel többek között a közművelődési egyesületek engedélyezéséről. Erre a szabadkai Népkör (Magyar Olvasókör), a nagybecskereki Bánáti Közművelődési Egyesület és a Zágrábi Magyar Közművelődési Közösség esetében sor is került. Majd 1940. november 24-én megalakult a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség Újvidéken, de ez már a Jugoszláv–Magyar örökbarátsági szerződés (1940. december 12.) előjátékként valósult meg. Ebből jött létre a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség 1941 februárjában, Kramer Gyula vezetésével.¹³⁸

2. A *Reggeli Újságban az iskolán kívüli népnevelést* – ha nem is így nevezték – már évekkal a Közművelődési Tanács működése előtt elkezdték a vasárnapi *Tündérország* gyerek- és a *Líra és lant* magyar irodalmi rovat megjelenítésével. A lap 1932–1933-ben 24 cikkből álló gazdasági szabadegyetem rovatot is indított.¹³⁹ 1936-ban a *Gazda gondja* címmel a falusi gazdálkodóknak adtak praktikus gyakorlati ismereteket tematikus bontásban a gazdasági udvar berendezésétől az okszerű takarmányozáson át a kisállattartásig és gyümölcsstermesztésig közel 250 cikkben, amelyek kivágva, majd egybekötve egy gazdálkodási tankönyvet adhattak ki. Ugyanígy 1940-ben jelentették meg a *Kereskedők és iparosok ismerettárát* – az ipartörvényektől a mestervizsgákon és jogi, könyvelési ismereteken át a számtan, kalkuláció, üzemtanig – 350 közleményben. 1938-ban nem ilyen szisztematikusan, de gyakran jelentkezett a lapban az *Ezer jó tanács a háziasszonyoknak!* című rovat.

A Közművelődési Tanács 1937. március végén kezdeményezte az egyesületek részére *szabadegyetemek* szervezését, az általuk kiadandó és ingyen eljuttatandó ismeretterjesztő füzetek alapján. Ez gyakorlatilag felolvasásból állt, és ahol erre nem volt megfelelő személy, oda külön erre alkalmas embert ajánlottak. 1937-ben 32 – egészségügyi, természettudományos, mezőgazdasági, irodalmi – előadás megírására kértek fel szakembereket. Ebből 24 készült el, és 22 került terjesztésre. Mivel az ingyenes füzetekért cserébe hivatalos beszámolót kértek, azt is tudjuk, hogy a megszólított 79 egyesületből 55-ben tartottak „népi egyetemet”. Az 1937–1938-as idényben (betakarítástól a szántás, vetés időszakáig) 409 ilyen – kizárólag a Közművelődési Tanács anyagaiból készült – előadásra került sor, összesen 47.215 hallgatóval.¹⁴⁰ A következő években már 130 egyesületből kértek anyagokat, 1938-ban 22 kiosztott előadás volt készen, 1939-ben 40, és újabb 18 anyagának elkészítésére kértek fel szakértőket.¹⁴¹ Itt egészségügyi, gazdálkodási, kulturális előadásokról egyaránt szó volt.¹⁴² A cenzúra egyedül az 5 részes magyar történelmi előadás szétküldését

¹³⁷ A volt Magyar Párt vezetői egy-egy városhoz, a szabadkai (Strelitzky Dénes,) a zombori (Deák Leó) és a nagybecskereki (Várady Imre) kulturális egyesületekhez kötődtek. Újvidéken hat magyar kulturális egyesület működött: Beltéri Katolikus Kör, Református Kör, Polgári Magyar Kaszinó, Polgári Magyar Daloskör, Külső Katolikus Olvasókör, Adamovics telepi Olvasó és Gazdakör. *Reggeli Újság*, 1940. október 13. 49. p. (EK)

¹³⁸ A Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség tevékenységéről Kramer Gyula: A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség feladatai és munkája. In Csuka Zoltán (szerk.): *A visszatért Délvidék...* i. m. 43–54. p.

¹³⁹ A *Reggeli Újságban* 1932. november 27.–1933. április 16. között jelentek meg. Majd ugyanez kis füzetben: Orbán Ignác: *Konkrét gazdasági javaslatok*. Novi Sad, 1932–1933, 108 p.

¹⁴⁰ Kende: *A magyar betű sorsa...* i. m. 148–149. p. *Reggeli Újság*, 1937. március 28. 17. p. (EK)

¹⁴¹ Száz egyesület, negyven előadás. *Reggeli Újság*, 1939. január 1. 49. p. (EK)

¹⁴² *A Közművelődési Tanács a magyar nép szolgálatában áll. Mit kérhetünk és mit kaphatunk a közművelődési Tanácstól?* *Reggeli Újság*, 1939. 27–30. p. Az elkészült és a kiadóhivataltól igényelhető előadások: *Állattenyésztés*: Mit kell tudni az állatainkról? (Dr. Erdős Dezső), A méhész haszna (Eszes László–Tamaskó József), A nyúltenyésztés haszna (Spiller Lajos); *Egészségügy*: A gyümölcs mint tápanyag (Dr. Tordai Árpád), A gyermek és a gümőkór (Dr. Petrányi Győző), A fog és fogfájás (Dr. Horváth József),

tiltotta meg, de a kefelevonatot kézirat gyanánt mégis eljuttatták az egyesületekhez, és azokban az években egyedül ez szolgált a Magyarországtörténeti ismeretek pótlására.¹⁴³

Ehhez a szabadegyetemi és kiadványakcióhoz három másik program kapcsolódott. Az egyik egy lexikon kiadása volt, amely az általános tudnivalókon túl a vajdasági magyarságra vonatkozó szócikkeket is hozott és idegen szavak szótáraként is szolgált. 1938–1940-ben az év minden vasárnapján a lexikon egy-egy ívét (16 oldalt) jelentettek meg a *Reggeli Újság*ban. Ezeket az oldalakat összegyűjtve, majd a kiadóhivataltól díjtalanul igényelhető bekötési táblákat felhasználva két vastos kötethez juthattak az olvasók. Így közel húszezer példányban jelent meg a „mindentudó” lexikon.¹⁴⁴ A szerkesztőség a magyar irodalom és történelem népszerűsítése keretében magyar klasszikusok munkáit szerette volna kiadni nagy példányszámban, az újsággal együtt terjesztve. Ebből egyedül a *Toldit* sikerült megjelentetni, nagy propagandával. Petőfi *János vitézét* azonban a cenzúra annyira meghúzta, hogy nem volt értelme kiadni. Ezt követően a hivatalos szervek Andrée Dezsőnek tudtára adták, hogy a továbbiakban az ilyen jellegű tömegkiadványok megjelenését nem engedélyezik.¹⁴⁵ A napilap 1936-tól minden karácsonyra 30 ezer példányban naptárt jelentetett meg, amely a vidék paraszti lakosságának adott hasznos információkat és népszerű olvasmányokat.¹⁴⁶

A népnevelés ügyében az *Egyesületi Közleményekben* a nehézségeket is felvetik, például, hogy miként lehetséges az őszi népoktatást megfelelő helyiség hiányában mondjuk a kocsmában megtartani.¹⁴⁷ Ugyanakkor tárgyalják, hogy maga a népnevelő is munkája révén ismeri meg a társadalom problémáit és tölti be a maga nemzeti/társadalmi funkcióját.¹⁴⁸ A szerző Makkai Sándort idézi: „a népművelés történelmi misszió, de ha meg nem érezzük, nem vállaljuk, lebecsüljük és elvetjük magunktól, akkor történelmi ítéletünk... A tanultak rétege csak úgy nyerhet nemzeti jelentőséget, hogy a népért, a nép között és a nép szolgálatában áll”.¹⁴⁹ Az erdélyi népszolgálati ideológia közvetítése mellett 1940-ben két cikksorozatban

Csecsemővédelem (Dr. Halász László), Védekezzünk az influenza ellen (Dr. Györki Tibor), Harc a tüdővész ellen (Dr. Czeizel János), Az elsősegély nyújtásról (Dr. Brezovszky Nándor), Védekezzünk a vér és nemibaj ellen (Dr. Bauer József), A légy az egészség veszedelme (Dr. Andriská Viktor), Hogyan táplálkozunk? (Dr. Klier Artur), A gyermekek fertőző betegségeiről (Dr. Klier Artur), Idejekorán menjünk orvoshoz (Dr. Hady Antal), Az idegrendszer; *Erkölcsmesítő előadások*: A babona (Tóth Bagi István), Családvédelem (Perlaky Lajos), Az egyke (Perlaky Lajos), A káromkodás és a pletyka (Perlaky Lajos), Hit és tudomány, két előadásban (Bodroghy Szabolcs), A magyar asszony hivatása (Börösök Erzsébet), Mit jelentenek a közmondások? (Selmeczy János), Illik, nem illik. (Illemtan); *A falugondozás köréből*: A falumunka (Thomka Viktor); *Gyermeknevelési előadás*: A gyermek és az ifjú nevelése és fegyelmezése (Dévay Lajos); *Irodalmi és zenei előadások*: Magyar írók utolsó órái (Marék Antal), Arany János (Vető György), Vörösmarty Mihály (Blazsek Antal), Liszt Ferenc (Papp Viktor), A magyar irodalom története hat előadásban; *Közhasznú előadások*: A vitaminok (Dr. Zemplényi Imre), A láthatatlan ellenség (Kisbéry János), Hogyan védekezzünk a gáztámadások ellen?, A csillagok világa (Dr. Létmányi István), Hangyák és egyéb házi férgek irtása (Szitnyai Jenő); *Kulturális előadások*: Ki a művelt? (Kende Ferenc), Mi a kultúra, két előadásban (Kende Ferenc); *Mezőgazdaság és kertészet köréből*: Konyhakertészet (Horváth Ferenc), Gyümölcsstermesztés (Horváth Ferenc), Érdemes-e búzát termelni? (Dr. Hajnal Lajos); *Szervezési kérdések*: Szervezhető-e a magyarság? (Kende Ferenc), Szervezőiskola, három előadásban (Kende Ferenc); *Szórakoztató és humoros előadások*: Mosolygó séták régi magyar temetőikben (Andrée Dezső); A gyermek az exotikus népek babonáiban (Andrée Dezső); *Történelmi előadások*: A magyarság története, öt előadásban (Szarvas László), Napkeltétől napszálltáig. (Vető György);

¹⁴³ *Tájékoztató* ... i. m. 5. p.

¹⁴⁴ *A Reggeli Újság mindentudó lexikon és idegen szavak szótára*. I–II. köt., Reggeli Újság, Újvidék, 1941, 1664 p.. A lexikonadományozás egyben növelte a lap előfizetőinek számát, rentábilissá tette az „ingyenes” kiadványokat, hiszen a napilap árából gazdálkodták ki a szükséges nyomdaköltséget. Lásd A magyar műveltség útja. *Reggeli Újság*, 1938. szeptember 18. 33. p. (EK)

¹⁴⁵ Arany János: *Toldi*. Novisad, 193?, 47 p.; *Tájékoztató*... i. m. 6. p.

¹⁴⁶ *A Reggeli Újság naptára*. *A Reggeli Újság Karácsonyi ajándéka*. Novi Sad, 1936–1942.

¹⁴⁷ Batta Péter: Népművelés akadályokkal. *Reggeli Újság*, 1940. március 3. 20. p. (EK)

¹⁴⁸ Tamás József: Mit nyer a népművelő a népnevelési munka révén? *Reggeli Újság*, 1939. április 23. 48.

p. (EK)

¹⁴⁹ Uo.

magyarországi szerzők munkáját közlik. Zemplényi Imre a nyolcosztályos népiskolára alapított falusi folyamatos népművelő tanfolyamokat, a levanteoktatás és a faluvezetők rendszerének intézményes kiépítését propagálta.¹⁵⁰ Bencs Zoltántól pedig a magyar nemzetfelfogásról és nemzeti hivatásról vettek át egy népszerűsítő anyagot.¹⁵¹ Ezekben az adaptációkban, azon túl, hogy a korabeli cenzúra érdekes módon átengedte őket, az a különleges, hogy nem vajdasági szerzőket kérnek fel, hanem egyértelmű a külhoni és az anyaországi reformmozgalmakhoz való kapcsolódás és közvetítés, adaptáció igénye.

3. Szintén a népnevelési programhoz tartozott az 1939-ben elindított *analfabetizmus elleni program*. Ez nem csak a nagyszámú vajdasági magyar írástudatlan oktatását szolgálta, az ennek keretében megjelentetett tankönyvet, a *Betűvetőt* a kisdíjakok ábécéskönyveként használták. Különösen fontos volt ez a szerb elemi iskolákba vagy az olyan intézményekbe járó magyar anyanyelvű gyerekek számára, amelyekben szerb tanítók cirill betűkkel tanították a magyar ábécét. Valószínűleg Kende szervezte meg a propagandakampányt, amely azzal indult, hogy 500 dináros pályázatot írtak ki Vető György *Betűvető* című, nagyalakú, 16 oldalas, új módszereket honosító füzetének és az analfabetizmus elleni programnak a népszerűsítésére. A jelmondatverseny győztese a *Betűvető magyarmentő!* szlogen lett.¹⁵² (Természetesen jó néhány nem nyertes reklámmondatot is közöltek.) A kampány második részében támogató leveleket, problémafelvetéseket, felajánlásokat jelentettek meg.¹⁵³ Ezekből a megnyilatkozásokból az önkéntes írásoktatók száma több százra tehető. A legnagyobb gond az volt, hogy sokan szégyellték az írástudatlanságukat, ezért nem jelentkeztek a helyi egyesületek által meghirdetett foglalkozásokra. Így a Közművelődési Tanács javaslatára papok, tanítók, tanultabb falusi és tanyasi gazdák egyénileg felkutatták és segítették az írásoktatást igénylőket. A program harmadik eleme pedig az írásoktatás módszertanát tanító közlemények publikálása volt.¹⁵⁴ Azonban arról, hogy a programban pontosan hányan tanultak meg írni-olvasni, nem rendelkezünk adatokkal. Csak azt a *Tájékoztató*ból ismert és már idézett adatot tudjuk, hogy több százan jelentkeztek oktatni, és a legnagyobb egyesületekben (pl. Szabadkán a Magyar Olvasókörben) tanfolyamok indultak. A *Betűvetőt* többször utánnymták és több ezer példányban ingyenesen terjesztették. (Ezen kiadványok költségét Andrée Dezső fedezte a lap bevételeiből.)

4. A népnevelés, illetve az intézményépítés és a szolgáltatás határterületének mondható a *népkönyvtári program*. Az Egyesületi Közlönyben 1937-től jelennek meg különböző javaslatok a vajdasági magyar könyvtárügy megszervezésére, a dokumentáció pótlására. Van aki a központi könyvtárat, mások a fiókkönyvtárakat hiányolják, de leginkább

¹⁵⁰ Zemplényi Imre: Új gondolatok az iskolán kívüli népművelés eredményesebbé tételére. I. *Reggeli Újság*, 1940. április 7. 49. p. (EK), VIII., befejező közlemény uo. 1940. május 19. 49. p. (EK)

¹⁵¹ Bencs Zoltán: Magyar világnézet. I. *Reggeli Újság*, 1940. április 21. 49. p. (EK), befejező közlemény uo. 1940. május 12. 49. p. (EK)

¹⁵² Kristály István pádéi állami iskolai igazgató volt a füzet szerzője, de ezt a munkáját Vető György álnéven publikálta. A könyv szakmai kritikáját adja: Szirmai Károly: Válasz – bírálat – ellenbírálat. Hozzászólás Vető György *Betűvetőjéhez*. *Kalangya*, 1939. 3–4. sz. 102–103. p. Az 1939. január 31-én zárult pályázat eredménye: *Reggeli Újság*, 1939. február 19. 49. p.

¹⁵³ Szili Jenő: Tanítsuk az analfabétákat! *Reggeli Újság*, 1939. január 15. 49. p. (EK), Kuktiu Mihály levele. *Reggeli Újság*, 1939. január 22. 49. p. (EK), Megmozdul a tanya. *Reggeli Újság*, 1939. január 29. 49. p. (EK), A subotcai Magyar Olvasókörben február 15-én megkezdik az analfabéták tanítását. *Reggeli Újság*, 1939. február 12. 47. p.; Megjelent a *Betűvető!* *Reggeli Újság*, 1939. február 26. 49. p. (EK) Ne tőrjünk magunk között az írástudatlant! *Reggeli Újság*, 1939. november 12. 39. p. (EK)

¹⁵⁴ Útmutató a *Betűvető*höz. Hogyan kell az olvasást és írást tanítani? *Reggeli Újság*, 1939. április 1. 49–50. p. (EK) [A tanítás módszere 25 pontban összefoglalva.] Olvasó órákat a falusi asszonyoknak! *Reggeli Újság*, 1939. december 10. 49 p. (EK) [A szerző munkadélutánokat javasol falusi nőknek, akik összejöhetnek varmi és valaki irodalmat olvas fel a számukra.]

egy összekötő szervezetre lett volna szükség a könyvtárügyben.¹⁵⁵ A következő évben 12 pontból álló kérdőívet küldtek ki az egyesületi könyvtáraknak, majd kis füzetet adtak ki *Amit a könyvtárosnak tudni kell* címmel, amelyben összegyűjtve lehozták az *Egyesületi Közleményekben* közölt ismereteket, és a könyvtárszervezés módszerének ismertetésén kívül könyvjegyzéket is publikáltak. A kiadványt minden egyesületnek és könyvtárosnak ingyen megküldték.¹⁵⁶ A „nép nem olvas” kijelentést tagadó propagandacikkek a könyvtáros propagandamunkájának és a jó könyvek kiválasztásának fontosságát hangsúlyozták. Tóth Bagi István könyvtári bizottságok szervezését, a magányosok megszólítását és mozgókönyvtárak szervezését tartotta fontosnak.¹⁵⁷ De végül 1940-re a Globus tudományos könyvkereskedelmi cég létrejöttével az *Egyesületi Közleményekben* eljutnak annak kimondásáig, hogy „a könyvterjesztést kizárólag üzleti alapon lehet ma megoldani”.¹⁵⁸

5. A magyar egyesületek leggyakoribb és a legnagyobb szervező erővel bíró programja a *műkedvelő előadások* szervezése volt.¹⁵⁹ Egyrészt ezek révén az egyesületek bevételre tettek szert, másrészt a helyi közösség előtt reprezentációs funkciója volt az előadásoknak, ki-ki megmutathatta magát, harmadrészt hiányzott a hivatásszerű vajdasági magyar színházi élet. De egyből hozzá kell tennünk, hogy az „amatőröktől” a Közművelődési Tanács és Kende sem várt el színészi teljesítményeket. A gondot a színművek kiválasztásában látták, mert a harmincas évek közepére az alkalmi csoportok a budapesti revük anyagát vették át, vagy azokra a darabokra, jelenetekre figyeltek fel, amelyeket az operettszínházban, kabarékban játszottak. „Így a fővárosi közönség alsó rétegeinek készült, erkölcsi színvonal alatti, nyelvezetükben romlott színművek kerültek a falusi magyar nép elé.”¹⁶⁰ Ezért Kende szerint „az egyesületek, kultúránk terjesztői, erkölcsi felelősséggel tartoznak azért, hogy a műkedvelő színpadokon mit adnak elő. Ezért az egyesület vezetősége azt az álláspontot foglalja el, hogy inkább semmit, mint romboló hatású, szedett-vedett tákolmányokat mutasson be. Viszont senki ne értse félre az álláspontunkat. Nem álszenteskedő[,] unalmas, idejétmúlt, senkit nem szórakoztató színművekre gondolunk. Lehet szórakoztatni, kacagtatni, mulattatni, érdeklődést felkelteni anélkül, hogy szennyes és sikamlós volna a színmű tartalma és hemzsegne otromba, izléssértő tréfáktól és kifejezésektől. Népszínmű-irodalmunk olyan gazdag, hogy azzal kevés nép irodalma versenyezhetik. [...] A baj – mint mondtuk – a színműkiválasztó tájékoztatatlanságában rejlik”.¹⁶¹ Más publikációk az olvasmányok között orientáltak, illetve bibliográfiákat adtak.

Ennek érdekében egyrészt felmérték a helyzetet: kik, hol és mit játszanak?¹⁶² Másrészt megszervezték a tanácsadást és a színművek beszerzését. S ezzel párhuzamosan pályázatot

¹⁵⁵ Kisbéry János: Kölcsönkönyvtárát. *Reggeli Újság*, 1937. március 7. 17. p. (EK), Vajdasági magyar könyvtárát. *Reggeli Újság*, 1937. december 5. 30. p.

¹⁵⁶ A könyvtárról és a könyvtárosról. *Reggeli Újság*, 1938. május 15. 33. p. [Jelenleg a könyvvállomány ¾-e szirupos, használhatatlan kiadvány.], Kérelem az egyesületi könyvtárosokhoz! *Reggeli Újság*, 1938. május 22. 33. p. (EK), *Tájékoztató...* i. m. 6. p.

¹⁵⁷ „A mi népünk nem olvas.” Válasz néhány könyvtáros jelentésére. *Reggeli Újság*, 1938. május 29. 33. p. (EK), Tóth Bagi István: Az ismeretlen olvasók felkutatása. *Reggeli Újság*, 1938. június 5. 33. p. (EK), Szili Jenő: Mit olvassunk? I. *Reggeli Újság*, 1938. június 12. 33. p. (EK), II. uo. 1938. június 19. 33. p. (EK), Detrefalvi Kálmán: Subotcai levél az Egyesületi Közlönyhöz. [A Köztelek és a Patria kiadó mezőgazdasági szakkiadványainak fálvakban való terjesztését javasolja.] *Reggeli Újság*, 1938. június 26. 33. p. (EK)

¹⁵⁸ A magyar könyv ügye. *Reggeli Újság*, 1940. szeptember 1. 49. p. (EK)

¹⁵⁹ Üzenetértékű, hogy az Egyesületi Közlemények rovat fejléce alatt a „műkedvelés, népnevelés, könyvtárelvet” alcímek szerepeltek.

¹⁶⁰ *Tájékoztató...* i. m. 4. p.

¹⁶¹ Kende Ferenc: Ahol a munkát kezdenünk kell! In uő: *Magyarokról magyaroknak...* i. m. 133. p

¹⁶² Szigethy Béla: Mit játszanak műkedvelőink? *Reggeli Újság*, 1936. november 27. 17. p. Beszámoló: Uo. 1936. november 25. 6. p., 1937. március 27. 10. p. A napilap 8. oldalán található *Művelődés* rovat folyamatosan tájékoztatót a vajdasági zenei, irodalmi, művészeti, műkedvelő eseményekről.

hirdettek a műkedvelő egyesületek számára. Ehhez bíráló bizottságot kértek fel, amely megnézte és minősítette az előadásokat.¹⁶³ A közel 80 előadásból a legjobbnak ítéltetnek a népszínmű, a vígjáték és a dráma/operett kategóriában osztottak díjakat. Az utóbbi kategóriában a kulai Iparos Dalárda a *Mit susog a fehér akác?* című darabbal nyert, és ugyanezt adta elő a nagydíjas újvidéki Katolikus Olvasókör is. A vígjáték kategóriában pedig az újvidéki Polgári Magyar Daloskör vitte el a pálmát a *Méltóságos asszony* című darabbal.¹⁶⁴ Mindezzel keretet teremtettek a legnépszerűbb egyesületi tevékenységnek, de a legfontosabb cél a fiatalok integrálása volt, hogy később bevonhassák őket a népnevelő és szociális munkába.¹⁶⁵

Mivel sok helyen az iskolán kívül nem tartottak *népünnepélyeket*, ezek megszervezését is propagálták, és konkrét módszertani tanácsokat adtak az ünnepi műsor összeállítására, a szereplők kiválasztására, a technikai lebonyolításra, rendezvénytípusokra.¹⁶⁶

6. A *Reggeli Újság* szervező tevékenysége a *dalkultúrára* és a *táncos tömegrendezvényekre* lehetett a legnagyobb hatással. A Közművelődési Tanács akciói intézményesítették és *alakították az itt élő magyarság „népi kultúráját”*. Már említettem az 1936-os *nótapályázatot*, amikor az egybegyűjtött, kiválogatott dalokat külön kötetben adták ki. Majd hetente legalább egyszer kottázott magyar dalokat közöltek a lapban, amelyet aztán a helyi muzikusok és a hivatalos zenekarok is átvettek, és azok így váltak a régióban közismerté. Ugyanezt a népkultúra konstruálást végezte Bodroghy Szabolcs, aki az ősmagyar szokásoktól a vajdasági ünnepi és vőfélyhagyományokig – az *Egyesületi Közlemények* rovaton kívül – a legkülönbözőbb hagyományokat felelevenítve publikált a lapban.¹⁶⁷ E mellett Györffy István a témában megjelent röpiratát a magyarországi kiadással egy időben – rövidítve, csonkított címmel – megjelentették.¹⁶⁸ Ugyanakkor közölték Kende Ferencnek a polgári műveltséget, a saját gyökerekből táplálkozó polgárosodást középpontba állító, a kultúra fogalomrendszerét áttekintő dolgozatát.¹⁶⁹ Ennek az a végső konklúziója, hogy a magyar kultúra úgy lehet az európai nemzetek egyenjogú tényezőjévé, ha saját nemzeti hagyományait erősíti és ápolja.¹⁷⁰

¹⁶³ A pályázat meghirdetése: *Reggeli Újság*, 1937. március 21. 17. p. (EK), Szigethy Béla: A műkedvelő előadások értékeléséről. *Reggeli Újság*, 1937. április 18. 17. p. (EK), uő: Színdarabokat keresnek a műkedvelők. *Reggeli Újság*, 1937. április 25. 17. p. (EK)

¹⁶⁴ A pályázat eredménye: *Reggeli Újság*, 1937. december 24. 49. p. (EK) A két említett mű: Erdélyi Mihály: *Mit susog a fehér akác?* Operett 3 felvonásban, 1929-ben mutatták be Budapesten, Békeffi István–Stella Adorján: *Méltóságos asszony*. Vígjáték, 1935-ben mutatták be Budapesten.

¹⁶⁵ Pernyés István: Gondolatok egyesületeink kultúrmunkája körül. *Reggeli Újság*, 1938. július 3. 33. p. (EK);

¹⁶⁶ Novágh Gyula: Ünnepek a népművelés szolgálatában. *Reggeli Újság*, 1939. május 21. 49. p. (EK);

¹⁶⁷ Néhány példa: Bodroghy Szabolcs: Ilyen az igazi lakodalom! *Reggeli Újság*, 1939. január 1. 19. p. [III. rész], A. Hercegh Ilona: Táncos népi játékok. *Reggeli Újság*, 1939. június 11. 49–50. p. (EK), Bodroghy Szabolcs: Tartsunk arató-ünnepet! *Reggeli Újság*, 1939. július 9. 18. p., Támasszuk fel ősi, néprajzi szokásainkat! *Reggeli Újság*, 1939. szeptember 3. 19. p., Bodroghy Szabolcs: Az ősz megünneplése a pogány magyaroknál. *Reggeli Újság*, 1939. szeptember 17. 19. p.

¹⁶⁸ Györffy István: A néphagyomány és a művelődés. *Reggeli Újság*, 1939. május 28. 20. p. (EK), június 4., június 11. 49. p. Eredetileg: uő: *A néphagyomány és a nemzeti művelődés*. Budapest, 1939, 85 p.

¹⁶⁹ Kende Ferenc: Mi a kultúra? *Reggeli Újság*, 1938. július 24. 33. p. (EK), Ua. Az ősember kultúrája. Uo. július 31. 33. p. (EK), Ua. Technikai kultúra. Uo. augusztus 7. 33. p. (EK), Ua. A gazdasági kultúra. Uo. augusztus 14. 33. p. (EK), Ua. A szellemi kultúra. Uo. augusztus 21. 33. p. (EK), Ua. A társadalmi kultúra. Uo. augusztus 28. 33. p. (EK), Ua. A lelki kultúra. Uo. szeptember 4. 33. p. (EK)

¹⁷⁰ „Az, hogy a kultúra minden eredményét elfogadjuk, nem tesz bennünket nemzetközivé, hanem erősíti és ápolja nemzeti kultúránkat. Amelyik nép lemond nemzeti sajátosságairól[,] az nyomtalanul belevész a népek nagy tengerébe.” Ugyanakkor az európai kultúrának a magyarság mindent vissza is adott. S mivel a magyarság egyszerre „harcos” és kitűnő az alkalmazkodóképessége, betöltötte polgárosító és kulturális hivatását, és az európai nemzetek egyenjogú tényezőjévé emelkedett. Uő. Mi a lelki kultúra? *Reggeli Újság*, 1938. szeptember 11. 33. p. (EK)

A korabeli legnagyobb jugoszláviai magyar tömegmozgalom, a vajdasági *Gyöngyösbokréta* is részben a lap szervezésében jött létre. Egy magyarországi kezdeményezés átvételéről van szó: 1931–1944 között augusztus 20-án ezzel az elnevezéssel rendezték meg Budapesten falusi csoportok tánc-, ének- és játékbemutatóját. A fővárosi szereplés lehetősége, a népi kultúra felülről történő jól szervezett reprezentációja országos mozgalmat generált.¹⁷¹ A mozgalom meghirdetett céljai egybeestek Kende Ferenc és a *Reggeli Újság* szerkesztőinek a folklóröntudatra alapozó társadalommozgósító elképzeléseivel. Először 1936. június 14-én Gomboson szerveztek a magyarországi mintára *Gyöngyösbokréta* ünnepélyt, arató és gazdanapként, amely a környező falvak lakosságát is odavonzva, több ezres népnünnepélyé vált. Ezt követően évente ismétlődően Bezdánban, Temerinben, Topolyán, Ürményházán. Majd 1937-től Hertelendyfalván, Doroszlón, 1938-ban Pacséron, Ómoravicán, Muzslyán, Székelykevéen, Csantavéren is hasonló ünnepségekre került sor.¹⁷² Mivel a vasárnapi alkalmakra a közeli-távolabbi falvakból is meghívták egymást az egyesületi csoportok, a rendezvényeken 3-5 ezer magyar vett részt. A legtöbb helyen Andrée Dezső ismertette a mozgalom jelentőségét, majd a köszöntők és a dalok-táncok bemutatója következett, és gyakran kísérő programként műkedvelő előadásra is sor került.¹⁷³ Több vajdasági magyar település gyöngyösbokrétáit meghívták Budapestre, de utazásukat a jugoszláv hatóságok nem engedélyezték.¹⁷⁴

Kende a népszokások bemutatójának tekintette a *Gyöngyösbokrétát*, amely „nem színházi attrakció, nem jelmezes felvonulás, nem betanult táncok bemutatója, nem varietéből kikopott magyar romantikájú műdalok előadása”.¹⁷⁵ Hanem épp ennek az ellenkezője: „az eredeti és ősektől örökölt népi dal, tánc és viselet. De korántsem csak ennyi, hanem sok minden egyéb: bölcsődalok, a keresztelői szokások, a betlehemesek énekei, a fonóban és a kukoricafosztáskor elhangzó dalok, az arató ünnepek, szürettek, lakodalmi szokások, a juhász, kanász, csikós nóták, a nép ajkán termő szerelmi és más dalok előadása”.¹⁷⁶ De mindezeket fel is kell tární, és ebben a helyi egyesületek tevékenysége, a néphagyományok őrzőinek megszólítása a döntő.¹⁷⁷

A népi kultúra felelevenítéséhez való viszonyt és az ezzel párosuló népnevelést jól szimbolizálja, hogy 1940 nyarától az *Egyesületei Közlemények* rovat decemberig egy vázlatos

¹⁷¹ Ezek fő szervezője Paulini Béla újságíró volt, aki a húszas években országszerte tartott népművészeti bemutatókat, és a harmincas évekre kezdeményezése mozgalommá szélesedett. 1933-ban már egy héten át 30 csoport lépett fel Budapesten, majd 1934-től kizárólag a Paulini vezette Bokréta Szövetség elvei szerint lehetett csapatot szervezni, és a mozgalmat a Bokrétások Lapja (1934–1939) népszerűsítette. A Vallás- és Közoktatási Minisztérium 1935–1936-tól, a betanítói belevitások miatt szakmailag ellenőriztetni akarta a mozgalmat – Györffy Istvánnal és más szakemberekkel – a hitelesség megőrzése érdekében, de az előadások előtt ezzel a stílicációval már nemigen tudtak mit kezdeni a szakemberek. Pálfi Csaba: *A Gyöngyösbokréta története. Táncudományi Tanulmányok, 1969–1970. 115–161. p.; A Gyöngyösbokréta. Írások és dokumentumok a Gyöngyösbokréta történetéből.* Szerk. Dóka Krisztina–Molnár Péter: <http://www.folkradio.hu/folkszemle/gyongyosbokreta/> (2011.09.20.)

¹⁷² Kende Ferenc: Gyöngyösbokrétánk mérlege. In uő: *Magyarokról magyaroknak...* i. m. 147–149. p., Hetven éves a gombosi Gyöngyösbokréta. *Hét Nap*, 2006. augusztus 9. <http://www.hetnap.rs/uj/index.php?zg=2810&no=100> (2011. szeptember 20.), Gyöngyösbokréta Doroslovon. Felelevenedett a magyar mesevilág. *Reggeli Újság*, 1937. június 29. 5. p.

¹⁷³ A *Reggeli Újság* 1941-es *Tájékoztatójában* i. m. a rendezvényeket „tömegmozgalomként”, mint „ízig-vérig magyar nemzeti megmozdulás”-okat minősítették, 4. p.

¹⁷⁴ Uo. 1941 áprilisa után négy település szerepelhetett a fővárosi ünnepségeken: Bácskertes, Doroszló, Józseffalva 1941-ben, majd Gombos 1942-ben. Pálfi: *A Gyöngyösbokréta...* i. m.

¹⁷⁵ Kende Ferenc: Gyöngyösbokrétánk mérlege. In Uő: *Magyarokról magyaroknak...* i. m. 149. p.

¹⁷⁶ Uo. 150. p.

¹⁷⁷ Bálint Géza: *A Gyöngyösbokréta és az egyesületek.* *Reggeli Újság*, 1938. május 8. 33. p.

magyar irodalomtörténetet publikált, és vele párhuzamosan a következő oldalon Ortutay Gyula *Mesél a nép* című színvonalas népmese-válogatását közölték.¹⁷⁸

7. Kende Ferenc és a *Reggeli Újság* szerkesztőségének említett akciói elsősorban a vajdasági magyarság önszerveződését segítették, ahhoz biztosítottak kereteket. Volt azonban néhány olyan tevékenységi forma, amely alapvetően *szolgáltatás*nak tekinthető. Ezek közül a legkevesebbet a *jogsegélyszolgálat* fenntartásáról tudunk. Valószínűleg ez az újvidéki szerkesztőségen belüli, fordítói, kérvényírói olvasói levelekre adott válaszokban merült ki.¹⁷⁹ Egy másik ilyen közvetítői tevékenység a díjtalanul hirdetett *munka- és tanoncközvetítés* volt.

Ennél szélesebb körű volt az *egészségügyi nevelés* egyrészt a már említett iskolán kívüli oktatás keretében, másrészt a lapban sorozatban közölt praktikus orvosi tanácsok révén.¹⁸⁰ A legnagyobb volumenű akcióra 1939-ben került sor, a *Fő az egészség!* című munkát 25 ezer példányban, ingyenes húsvéti ajándékkötetként jelentették meg.¹⁸¹

Szociális támogatás terén a falusi gyermekgondozónők munkába állítására tett Szili Jenő javaslatot, ugyanő a segélyezés módszertanáról publikált a lapban.¹⁸² A falusi szegények támogatására nézve is külön módszertani tanácsokat adtak, hangsúlyozva, hogy minden eset más és más, de a munkaeszközök és alkalmak biztosítása mellett ebben az esetben is a népművelő munka lehet a probléma tartós megoldása.¹⁸³ Konkrét szociális akciót egy alkalommal, 1940-ben szerveztek, az újvidéki Darányi-telep árvízkárosultjainak megsegítésére. (A sajtóban ezt akkor az Adamovics-telepi akcióként hirdették meg.¹⁸⁴) Hetek alatt félmillió dinár gyűlt össze, és jelentős mennyiségű élelmiszert, illetve ruhaneműt adományoztak az egyesületek az árvízkárosultaknak.¹⁸⁵

Ezzel a tanulmánnyal semmiképp nem szeretném azt a benyomást kelteni, hogy a jugoszláviai királyi diktatúra időszakában a politikai felszín alatt virágzó közösségi élet zajlott volna. A céloom inkább a magyar kisebbség önszerveződésére tett próbálkozások bemutatása. Ebben a magyarságpolitikai szempontból enyhültebb időszakban, 1938 őszén a kulturális mozgalmak működésével kapcsolatosan majdhogynem megszűntek a panaszok, sőt a Szerémségben 10 (magyar) gazdakört engedélyeztek egy magyar diplomáciai jelentés szerint.¹⁸⁶ A sajtót szemlélve egy novemberi héten a következő magyar rendezvényekre került sor a Vajdaságban: 8 műkedvelő előadás, 6 kultúrest, 10 táncmulatság, 2 székházavatás, 1 gazdatanfolyam, 1 szövetkezetalapítás, 1 zászlószentelés, 1 serlegavatás.¹⁸⁷

A közösségszervezés egy másik központja: Zombor

¹⁷⁸ *Reggeli Újság*, 1940. július 26. – december 1.; Ortutay Gyula: *Mesél a nép*. Stádium, Budapest, 1940, 32 p.

¹⁷⁹ *Tájékoztató...* i. m. 3. p.

¹⁸⁰ Lásd például *Reggeli Újság*, 1939. január 15. 18. p., január 22. 11. p.

¹⁸¹ *Fő az egészség. Fontos orvosi tanácsok egészségesek és betegek számára*. Bevezető Bauer József, Novisad, 1939, 96 p.

¹⁸² Szili Jenő: Gyermekvédelem. *Reggeli Újság*, 1938. május 1. 33. p., uő: Gondoljunk a szegényekre. Uo. 1938. október 2. 33. p.

¹⁸³ Szegénygondozás falun. *Reggeli Újság*, 1939. december 17. 49. p. (EK)

¹⁸⁴ Az egyesületek vezetőségéhez! *Reggeli Újság*, 1940. április 7. 49. p. (EK)

¹⁸⁵ *Tájékoztató...* i. m. 3. p.

¹⁸⁶ Rendkívüli követ jelentése, Bled, 1938. június 31., 99. pol./1938. MOL K 63140-1938-16/4.

¹⁸⁷ Nagyköveti jelentés, Belgrád, 1938. november 30., 177. pol./1938. MOL K 63 140-1938-16/4.

A *Reggeli Újság* szervezőmunkájával párhuzamosan Bácskában működött Deák Imre ügyvéd (Deák Leónak, a Magyar Párt vezető politikusának unokaöccse), aki 1934. január–februárban Zombor környékén 9 településen alapított magyar közművelődési egyesületet. Ezek informálisan a Zombori Magyar Közművelődési Egyesület hatókörébe tartoztak. Ugyancsak ő volt a Gyöngyösbokréta egyik kezdeményezője Bezdánban, Gomboson és Doroszlón, majd 1938-ban Csonoplyán. Ezekre az akciókra alapozva (megismerve és kiválasztva a falvak aktív vezetésre alkalmas személyiségeit) Deák szervezése nyomán magyar házakat (Doroszló, Bajmok) hoztak létre, valamint szövetkezetet alapított a szerémségi Stari Jankovciban és egészségügyi szövetkezetet Doroszlón.¹⁸⁸ Miután 1935-ben nem jelenhetett meg a *Kalangya* kisebbségi ankétjának anyaga, majd az erdélyi Vásárhelyi Találkozó mintájára tervezett kultúrszövetségi összefogás sem járt sikerrel, a volt Magyar Párt vezetői és a jugoszláv kormányfő már említett 1940. januári találkozója után, május 6-án Deák Imre a Zombori Magyar Közművelődési Egyesületben javasolta az első vajdasági magyar kultúrparlament összehívását.¹⁸⁹ A rendezvényt 1940. június 30-ra engedélyezték. 56 helységbe küldtek meghívót, 23 községből 73-an jelentek meg egyesületi képviselőként, illetve meghívottként.¹⁹⁰

A rendezvény előtt próbáltak a *Reggeli Újság*/Közművelődési Tanács szerkesztőivel is egyeztetni, de nem sikerült megállapodniuk. (Deák Imre és Andrée Dezső egyaránt magának vindikálta az elsőbbséget az egyesületszervező és koordináló szerepben.¹⁹¹) Ez a Zombor–Újvidék kettősség abban is megmutatkozott, hogy miután a kulturális egyesületek tanácskozását Zomborban megtartották, az országos hatáskörű magyar kultúrszövetség Újvidéken alakult meg. De már előtte az 1936-ban anyagi gondokkal küszködő *Kalangya* 1937-től úgy kap feltehetőleg magyarországi eredetű támogatást Deák Leó révén (aki a szabadkai Strelitzky Dénes után ekkorra a budapesti kormányzat legfőbb vajdasági bizalmasa lett), hogy Újvidékről áthozzák Zomborba/Verbászra a szerkesztőséget, amelyet továbbra is Szirmai Károly vezetett. Ugyanekkor Kende Ferenc kivált, és Draskóczy Ede belépett a szerkesztőségbe.¹⁹² 1940-ben már nem Kende a vajdasági kisebbségi önszerveződés meghatározó teoretikusa, hanem ezt a szerepet az óbecsei ügyvéd, Draskóczy vette át. Ezt szimbolizálja az is, hogy a zombori kultúrparlament meghatározó, felvezető előadását ő tartotta meg *Kisebbség és erkölcsiség* címmel, Szirmai Károly szerint „a kisebbségi gondolkodás, magatartás és cselekvés nagykátéját”¹⁹³ adva. Draskóczy lényegében a külhoni magyar kisebbségi értékvilág e korszakra érvényes elvárásrendszerét és népszolgálati ideológiáját honosította, magas színvonalon, 11 pontban összefoglalva:

„1) a kisebbség erkölcsi fogalom,¹⁹⁴

2.) erkölcsi parancs a nemzetfenntartó munkára,¹⁹⁵

¹⁸⁸ Deák Imre beszámolója, Zombor, 1940. június 10., MOL K 28 164-279-1941-R-19062

¹⁸⁹ Szirmai Károly: A zombori magyar kultúrparlament. *Kalangya*, 1940. június–szeptember, 387. p.

¹⁹⁰ Uo. 388. p.

¹⁹¹ Deák Imre beszámolója, Zombor, 1940. június 10., MOL K 28 164-279-1941-R-19062; Szirmai Károly: *A zombori...* i. m. 400 p.

¹⁹² Draskóczy Ede (1891–1945) ügyvéd, az Óbecsei Népbank vezetője, a *Tiszavidék* című lap elindítója, az óbecsei Népkör Elnöke, a *Vajdasági Írás* és a *Kalangya* szerzője, Szenteleky Kornél barátja, a Szenteleky Társaság egyik vezetője. Kendével kölcsönösen nagyra becsülték egymást, nem rivalizáltak. Írásainak gyűjteménye Mák Ferenc tanulmányával: Draskóczy Ede: *Bizonyítás egyszerű utakon. Draskóczy Ede válogatott írásai.* Összeáll. bev., Mák Ferenc, Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2011. 340 p.

¹⁹³ Szirmai Károly: *A zombori...* i. m. 388. p.; Draskóczy Ede: *Kisebbség és erkölcsiség. Kalangya*, 1940. június–szeptember, 291–295. p.

¹⁹⁴ „A kisebbség: élet, szerves élet, az életfenntartási ösztönök sürgető megnyilatkozását, s az ehhez szükséges szerveknek parancsoló szükségszerűséggel való munkába állítását is jelenti. [Kiemelés az eredetiben.] A kisebbség tehát nem egyszerűen csak szám, nem a népszámlálás végösszege és eredménye, hanem magasabb természeti és erkölcsi fogalom.” Uo. 291. p.

- 3.) A kisebbség a kellő időben, legjobb szándékból fakadó, lehetőleg legtökéletesebb cselekvést követeli, amely boldogságot, örömet és megelégedést okoz. [...]
- 4.) A kisebbség erkölcsi kötelezettség. Az osztálytalan és osztatlan nemzetet és az osztatlan erőt jelenti.¹⁹⁶
- 5.) *Minden polgári munkának csak annyi erkölcsi értéke van, amennyit a kisebbségi életközösség szempontjából ér.* [Kiemelés az eredetiben.]¹⁹⁷
- 6.) Miként a tűzoltásban és a gátemelésben mindenkinek részt kell vennie [ez – BN], a nemzeti szervezet fenntartásában is mindenkinek egyformán erkölcsi kötelessége, bármilyen feladatot is teljesít a polgári életben.
- 7.) A kisebbségi életre komolyan és tudományosan fel kell készülnünk, hogy azt mentesítsük az alapvető hibáktól és kiemeljük a hősi műkedvelés kezdetleges állapotából. [...]
- 8.) Kisebbségi életünk erkölcsi parancsa tehát, hogy különbek, jobbak és tökéletesebbek legyünk, mert [a – BN] kisebbség hátrányait csak tökéletesebb szellemi fölkészültséggel lehet ellensúlyozni.
- 9.) Érzelmi kultúra nélkül nem tudjuk teljesíteni erkölcsi parancsainkat népünkkel szemben.¹⁹⁸
- 10.) A kisebbségnek, mint erkölcsi fogalomnak felfogása közelebb juttat bennünket a keresztény ember eszményéhez.
- 11.) A kisebbség, mint erkölcsi fogalom új embert és új magyart nevel belőlünk.”¹⁹⁹

A felsorolt pontokból és a lábjegyzetben kapcsolt értelmezésekből kitűnik, hogy itt egy organikus társadalomképről van szó, amelyben döntően morális és keresztény erkölcsi kötelesség a kisebbségi közösség szervezése és szolgálata. Ehhez képest Kende az előbbieken ismertetett modellje a tudatos és tudományos társadalomszervezésből és építésből indul ki, és a modernizációs szükségleteket, a történelmi szükségszerűséget helyezi a középpontba. A konkrét társadalomfejlesztési célokban azonban szinte alig van különbség a Zombori Kultúrparlament és az *Egyesületi Közlöny* tárgyalt publikációi, akciói között, noha itt

¹⁹⁵ „... végezzünk istenit és emberit[,] minden bizonnyal erkölcsösek leszünk. [...] az erkölcs nemcsak magasabb lelki állásfoglalás a világ dolgaival szemben, hanem folytonos és állandó cselekvés, magasabb rendű munka az összesség épületén, önmagunknak szakadatlan áldozása nemzetünk fennmaradása érdekében.” Uo.

¹⁹⁶ „... minden olyan magatartás, vagy cselekedet kisebbségünk szempontjából erkölcsellenes, amely a fenntartó erőt megosztja és szétforgácsolja. A kisebbség azonban nemcsak az osztatlan erő erkölcsi parancsát jelenti, hanem azt is, hogy ebben az erő kifejtésben mindenkinek részt kell vennie.” [Kiemelés az eredetiben.] Uo. 292. p.

¹⁹⁷ Draskóczy a kisebbségi életben való részvételen elsődlegesen a polgári feladatok tisztességes ellátását érti, de „a kisebbség tagjainak vállalniuk kell a nemzeti szervezet munkaszolgáltatását is.” Uo. Ezt a kisebbségi organizmust pedig csak a kisebbség tagjai hozhatják létre, áldozatokkal jár, és ebben az értelmiségnek „volna a legegységesebb kötelessége, hogy a népi közösség társadalmi és lelki föltételeit megvalósítsa azt gazdasági alapon kiépítse, a csökevényes választó falakat lerontsa, a közeledést a bizalom légkörében lehetővé tegye, hogy a közmunkaszolgáltatás teljes felkészültséggel megindulhasson”. Uo.

¹⁹⁸ „Aki azt hiszi, hogy szellemi képesítéssel, egy bizonyos ismeretanyag elsajátításával, a maga részéről mindent elintézett, az nincs tisztában a népi közösség fogalmával, e fogalom tartalmával és jelentőségével. Az ilyen érzelmi élet nélkül való lény, sem az ő népében nem tud belegyökerezni, sem pedig az európai népek levegőegébe nem tud bele lombosodni. Lehet, hogy a száján fogja hordozni, sőt tájékozni a népi szolidaritás eszméit, de soha nem fog érezni kisebbségi élettársával szemben sem hajlandóságot, sem melegséget, sem szeretetet. [...] A kisebbség tehát állandó szellemi elmélyülést, folytonos érzelmi készenlétet jelent, önzetlen és szakadatlan gyakorlati munkát, legtöbbször szerény és nem látszatos kötelességteljesítést, sokszor szerzetesi egyedüllétet és elvonulást, áldozatot és önfeláldozást, kisebbségi életünk társaival szemben meg nem szűnő hajlandóságot és segíteni akarást, de mindenek előtt elrendeltetésünkbe való hitet, s annak mindenkorai bátor bevállalását jelenti.” Uo. 294.

¹⁹⁹ Uo. 291–293. p. Az ehhez a tételhez kapcsolódó értelmezés: „...nemcsak azért[,] mert nemzetfenntartó munkát végez, hanem azért is[,] mert a magyarságnak egy tökéletesebb embertípust nevel ki. Ez a típus edzettebb, harcosabb, igazságait bátran hívó és valló, tehát az anyagiaktól következőképpen eloldottabb, határozottan azt mondhatjuk: szellemibb, mint a régi ember.” Uo.

egy másik egyesületi szakértőgárda vonult fel. Itt is az iskolán kívüli népoktatás volt a központi téma. Csakhogy a Deák szervezte tanácskozáson keveset beszéltek az elvárásokról és tervekről, sokkal inkább az eddigi zombori tapasztalatokat ismertették.²⁰⁰ A rendezvényről beszámoló Szirmai Károly a rendezvényt komoly kiindulási alapnak tekintette, de nem helyeselte és nem tartotta „magyar cselekedetnek”: „az elsőbbség kérdésnek s a gondolat kisajátítás vádjának felvetésével, a féltékenység és a vetélkedés a mozgalmat lekicsinyelni igyekszik. Lehetnek személyi ellentétek, de ezeket – értsük meg végre – alá kell rendelni a közösség érdekeinek. Nem az a fontos, hogy egy mozgalmat ki kezdett, – mert ha ezt firtatjuk, az elsőbbség, korábbi kezdeményezései alapján mégis a Szombori Magyar Közművelődési Egyesületé, – hanem, hogy kultúrmozgalmunk komoly fejlődési szakaszba jutott. *Hogy két csoport is ezen fáradozik, az egyesülésben csak javára lehet az ügynek*, mert mindegyik magával hozza egyesületeit, melyek eddig ilyen vagy olyan okból távolmaradtak. A gyűlöletnek és a bosszúnak nem szabad többé szerepet játszania, vagy pedig: *ne beszéljünk s ne írjunk magyar testvériségről.*”²⁰¹

Az, hogy a vajdasági magyarság önszerveződése miként működött 1941 áprilisa után, egy másik kutatás feladata bemutatni.

Főhősöm, Kende Ferenc 1945 után is megmaradt a szervezéssel jobbítható társadalomépítés propagálása mellett. 1960-ban megjelent kis könyvének szervezői értékideálja megegyezik a 30-as évek-belivel csak a terep változott meg: például a Csepeli Szerszámgépgyár munkafolyamataiból veszi. A füzet fejezetbeosztása is hasonló a több mint két évtizeddel azelőttihez, ugyanazt várja el a szervezőtől, csak az utolsó fejezet változott meg: a szerző – *A vállalatok és intézmények irányító szervei és kapcsolatai – címmel a szocialista gazdaságot szervező állami főhatóságainak hierarchiáját adta közre.*²⁰²

²⁰⁰ Dr. Kühner Béláné a mesedélutánok programjairól és a kórusszervezés tapasztalatairól beszélt. Magassy Antal az írástudatlanság ellen egyéni, vagy ha másként nem lehetséges, kiscsoportos oktatást javasolt, és az átképző és iskolán kívüli oktatás keretén belül a helyesírási és irodalomtörténeti tanfolyamokkal foglalkozott részletesebben. Paál Sándor az iparos- és tanoncifjak iskolán kívüli oktatásának zombori esti iskolai tapasztalatairól adott elő. Itt lényegében a mestervizsgára való anyanyelvi felkészítés történt. Sauernborn Mária a háziasszonyokat képző tanfolyam programjáról és tapasztalatairól beszélt. Garay Béla és Richter János közös előadást tartottak a színjátszásról, amelyben egyrészt a műkedvelés feladatköreit tisztázták, másrészt a vajdasági egyesületi rendezvények kritikáját adták. Kühner Béla az egyesületi könyvtárüggyhöz adott szervezési szempontokat. Deák Imre a falukutatás, falunevelés, faluvezetés, a falumentés és a szövetkezetszervezés feladatköreit ismertette. Halász János a vajdasági falvak egészségügyi problémáiról adott elő. A konferenciát Csete István – a későbbi református püspök – előadása zárta a népkisebbségi ifjúság életformájáról, társadalmi feladatairól. Szirmai Károly: *A szombori...* i. m.

²⁰¹ Uo. 400. p.

²⁰² Kende Ferenc: *A szervező és a szervezés ...* i. m. 73–82. p.